

ՄԻՈՆ

ՄԻՈՆ

ԼԹ. ՏԱՐԻ-ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԿՐԾՈՒԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ
ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԿԵՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԳՈՒԹԵԱՆ
سورة نوحه رمنه شهره ، دينية ، ادبية ، ثقافية .

"SION" ARMENIAN MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE, PHILOLOGY.

1965

Օգոստոս

Թիւ 8

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԵՐՈՒՍԱԿԵՄԻ ԱԼԵԲՍ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ ԴՊՐԵՎԱՆՔԸ

Ներկայ տարեշրջանի «ՄԻՈՆ»ի Յունուար-Փետրուարի միացեալ թիւով խորունկ հանդիմն ու հպարտութիւնը ունեցած էինք յայտնելու բարի եւ սփռփառար աւետիս մը, ըստ որուն՝ Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան Մեծաշուք Նախագահ Տիար Ալեքս Մանուկեան հանած էր ստանձնել Ս. Ա.-թռուէս ներս նոր ժառանգաւորաց ձեմարանի մը շինութեան ամբողջական ծախսը:

Ինչպէս շեշտած ենք տարբեր պարագաներու եւ զանազան առիթներով, Ս. Յակոբեանց վանքի ժառանգաւորաց վարժարանը եւ Ընծայարանը աւելի քան կէս դար մեծագոյն դեր մը ունեցած է Հայաստանեայց եկեղեցիի բարգաւաճման եւ հայապահպանման ամենէն կենսական մարզին մէջ:

Այս ձեմարանին հունձքը կազմող կղերական թէ աշխարհական մտաւորականներ երկար տարիներէ ի վեր անընդմիջաբար կը գործեն Հայ Գաղութներու մէջ, մասուցանելով յոյժ օգտակար եւ թանկագին ծառայութիւն մը՝ ի շահ եկեղեցիին եւ ժողո-

վուրդին: Այդ յանախ կամաւոր մատուցումը անսակարկ է եղած միշտ, ծառայութիւն մը, որ գնահատումի մարդկային առօրեայ չափանիշով՝ դրամով կարելի չէ արժեւորել, կարելի չէ ունենալ, կարելի չէ սկսկալել կամ պահանջել: Հիմնականօրէն, մեր եկեղեցիին եւ ժողովուրդին անվերջափառ կարիքներուն հասնելու, անոնց դարմաններ գտնելու եւ ի վերջոյ ամբողջ կեանք մը յանուն այդ օգնութեան ընծայարեքելու պատրաստակամութիւնը մեր կղերականներուն եւ մտաւորականներուն մօտ՝ կու գայ անոնց ջամբուած այն մաքուր շունչէն, հաւատքի եւ քառութեան վրայ խառնալուծ այն դաստիարակութենէն՝ որ երուսաղէմի ժառանգաւորաց Վարժարանին ու Ընծայարանինն է եղած հին օրերէն սկսեալ մինչեւ ներկան:

Սակայն երեսունէ աւելի տարիներ առաջ արդէն, Ս. Յակոբեանց Վանքի պատկան իշխանութիւններուն եւ ազգասէր հայերու կողմէ գգացուած էր պահանջք՝ գոյութիւն ունեցող ժառանգաւորաց Վարժարանը ընդարձակելու եւ գայն նոր կառոյցներով ու դիրքութիւններով օժտելու: Այս գգացուած պահանջքը աւելի շեշտ եւ անհրաժեշտութեան գոյն կը ստանար մանաւանդ այն խոր գիտակցութեամբ՝ թէ երուսաղէմի Մայրավանքը մասնաւորաբար պիտի կարենար հասցնել ինչ սերունդի հետզհետէ անհետանալ սկսող եւ իրենց ետին բաց մը ձգող դէմքերուն տեղ նորեր՝ որոնք պատրաստուած ըլլային իրենց ստանձնելիք ազգային-հանրային պաշտօններուն բոլոր գիտելիքներով, եւ որոնց ուսումը հիմնուած ըլլար մեր տոհմիկ բարբերուն, սովորութիւններուն եւ աւանդութիւններուն վրայ:

Որովհետեւ կը հաւատանք թէ այս դարաւոր Հաստատութիւնը, իր հարուստ եւ փառաւոր պատմութեամբ, իր վայելած ամենէն լայն իրաւասութիւններով եւ առանձնաշնորհներով, ինչպէս նաեւ իր ունեցած անգնահատելի հնարաւորութիւններով՝ այն իսէպլ վայրն է, ո՛ր միայն կարելի պիտի ըլլար վերոյիշեալ մտահոգութիւններով կտրուակեալուած կրօնական-դաստիարակչական ընդարձակ աշխատանք սկսել: Սփիւռքի մեր աստանդաւ կան ժողովուրդին ապագան նկատի ունեցող եւ գայիք բազմաթիւ տարիներու համար ծրագրուած այդ աշխատանքին յաջողութեան ի նպաստ ամէն հրաշխիք գոյութիւն ունի Ս. Յակոբեանց Վանքէն ներս:

Ն. Ամենապատուութիւն Տ. Եղիշէ Ս. Արքեպիսկոպոս Տէրտէրեան, երջանկալիշատակ մախորդներուն մտահոգութիւններէն մղուած եւ դէպի Հայաստանեայց Եկեղեցին ու Հայ ժողովուրդը ունեցած խորունկ հաւատով ու սիրով առաջնորդուած, իր գահակալութենէն անմիջապէս ետք իսկ խոր ուշադրութեան առարկայ դարձուց այս հարցը: Եւ այսօր, շնորհիւ իր անդու եւ

սրտեռանդն ջանքերուն, ինչպէս նաեւ շնորհիւ վսեմ՝ Տիար Ալեքս Մանուկեանի ազնուական եւ վեհ նուիրատուութեան՝ ա'լ երազ մը ըլլալէ կը դադրի երեւ տասնամեակներու ջերմ բազմանք մը, դառնալու համար միշտ ներկայ և գեղեցիկ իրականութիւն մը:

Շուտով, Պատրիարքարանի կից վանքապատկան ընդարձակ պարտեզին մէջ կը կատարուի հիմնարկէք Ալեքս Մանուկեան Դպրեվանքին, ու արագութեամբ պատ առ պատ կը բարձրանայ այն շէնքը՝ որ յաւիտեան կան Սուրբ այս Քաղաքին ամենէն կարեւոր վայրերէն մէկուն՝ Սիոնի բարձունքին պիտի ըլլայ կոթողական նմուշ մը հայադրոշմ ճարտարապետութեան: Առաջին հերթին պիտի շինուի ուսանողական շէնքը իբր բոլոր բաժանումներով եւ յարակից մասերով, եւ հետզհետէ այդ հիմնական կառոյցին ինչպէս որ շուրջը պիտի տարածուին ուսուցիչներու յարկաբաժինները, ընդարձակ եւ արդիական բոլոր դիւրութիւններով եւ առաւելութիւններով օժտուած հանդիսասրահը, մարզադաշտը եւ այլն, որոնք վանքապատկան այդ տարածուն հողամասը պիտի վերածեն ուսանողական ամբողջական համակառոյցի մը:

Առաջին շէնքի կառուցման հետ՝ Ա. Մանուկեան Դպրեվանքին մէջ պաշտօնավարելու պիտի կոչուին հմուտ եւ մասնագէտ դասախօսներ, որոնք Դպրեվանքի ուսանողներուն պիտի տան ո'չ միայն կրօնական եւ ազգային տոհմիկ դաստիարակութիւն մը, այլեւ զանազան պիտի զինեն ներկայ կեանքի մը պահանջած բոլոր անհրաժեշտ գիտելիքներով: Հետզհետէ պիտի կազմակերպուի ուսանողական կեանքը՝ իբր դասաւանդութիւններով, գիտական թէ գեղարուեստական երեկոյքներով, արտա-դասարանային աշխատանքներով և մանաւանդ Հայ եկեղեցիի, Հայ գիրի, դպրութեան եւ պատմութեան ուսումնասիրութեամբ՝ որ պիտի կազմէ անխորտակ հիմնաքարը բարձրամակի Դպրեվանքին:

Ա. Մանուկեան Դպրեվանքը, որ պիտի կարենայ 75-100 ուսանողներու տրուելիք բոլոր յարմարութիւններով օժտուած ըլլալ, պիտի դառնայ հայեցի եւ կրօնական դաստիարակութեան գլխաւոր եւ ամենէն կարեւոր վառարաններէն մին, որուն նըպաստը մեր հայապահպանման ճիգերուն՝ պիտի շնորհի անցնող օրերուն եւ տարիներուն հետ:

Եւ օրերու այդ անցքին հետ աւելի ու աւելի պիտի փառաւորուի անունն ու յիշատակը այն ազնուական անձնաւորութեան, որ կրցաւ գտնել լաւագոյն ձեւը՝ միւսական հարստութիւնը փոխակերպելու չմահացող եւ միշտ ինքզինքն նորոգող ու աւելցող ոգեկան հարստութեան: Վսեմ՝ Տիար Ալեքս Մանուկեանի իշխանական այս նուիրատուութիւնը գնահատել կարելի չէ պարզ բա-

ներով՝ որոնք ամենատարբեր պատկերներ են հագրի կարեւորում տալ կատարուածին մեծութեան եւ մեր կեանքին վրայ ռմեմալիք ազդեցութեան:

Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան անդերէր եւ ժրագան վստմաշուք Նախագահը իր բազմամեայ ազգային գործունէութեամբ եւ աւելի քան կէս միլիոն սուրբի նուիրատուութիւններով արժանօրէն դարձած է հայ ժողովուրդի սիրելիագոյն եւ յաւէտ յիշատակելի գաւակներէն մին, որ իր բնատուր համեստութեամբ ամբողջ երկու տասնամեակներ ժամանակ եւ սիրտ եւ նիւթական միջոցներ տրամադրած է նոյն այդ ժողովուրդի կարիքներուն:

Ազգապարծառ մեծ Միութեան բազմահազար՝ անդամներէն եւ համակիրներէն սիրուած ու յարգուած, միաժամանակ վայելելով վստահութիւնը աշխարհացրի՝ Հայութեան, Տիար Մանուկեան իր երկարամեայ ազգանուէր գործունէութեան բարձրակէտին կը հասնի Յրուսաղէմի Դպրեվանքի շինութեան համար կատարած իր իշխանական յատկացումով: Վստմաշուք բարերարութիւնը ունեցաւ խորապէս բնորոշելու Դպրեվանքի մը անհրաժեշտութեան իրաւութիւնն ու այժմէութիւնը: Հատուի վերաւած այս համոզումին տրամաբանական հետեւանքն էր վստմ. Տիար Մանուկեանի լաննն առած բացառիկ նուիրատուութիւնը, պատմաբանութեամբ եւ գիտակցութեամբ գոհաբերութիւն մը, որ աւելի՛ կ'արժէտորոշի եւ կը գեղեցկանայ յաջա գայն ընդունողներուն:

Ն. Ամենապատուութիւն Տ. Սղիշէ Ս. Պատրիարքի գահակալութեան հիմնգերդիւն տարեդարձի այս օրերուն երբ պահ մը ետ կը դառնանք՝ վերաբնակաւ անցած կէս տասնամեակի ընթացքին իրագործուած ձեռնարկները, մեր սիրտերը նոր յոյսերով եւ մեր կամքերը նոր եռանդով կը գիւնդին ի տես այն գաղթօճիին՝ որ Ս. Աթոռէն ներս ծայր առաւ 1960-ի Օգոստոս 21-ին: Նոր ծրագրեր եւ նոր ձեռնարկները, որոնք Ն. Ամենապատուութեան պատմեօրեայ ուղարկութեան եւ մտակողութեան աստիճանն են, երբուստէ մի Առաքելական այս Աթոռը քիչ ժամանակի մէջ ոյտի վերածեն կրօնական եւ ազգային քաղաքականութիւններու ու սոսմանք բերդի մը, որուն արդարօրէն պիտի կապուին աստանդական թէ՛ հայրենաբնակ Հայերու սիրտերն ու յոյսերը:

Շուտով կը սկսին Դպրեվանքի կառուցման աշխատանքները՝ Ս. Աթոռէն ներս կատարուող այլ շինութիւններու եւ նորոգութիւններու հետ գուզընթաց: Շուտով կը բարձրանան պատերը ուսման այդ մեծ վառարանին, եւ Ս. Յակոբեանց Ն. Ամենապատուութիւն Պատրիարք Ս. Հայրն ու Միաբանութիւնը մօտ առնեն խորանի բերկրանքով կը բանան թմոր լայն դռները ուսումնաստեմը Հայ գաւակներուն առջեւ:

Ա. Գ.

Ս. ԳՐԱԿԱՆ

ՕՏԱՐԱԿԱՆԸ

Յուզան, Գեթնամանիի պարտեզին մէջ Օտարականը իր թշնամիներուն մատնելէն յետոյ, բարձրացաւ Զիթնեայ Լեռը, որուն դառիթապէն կ'երեւէր քաղաքը իր բոլոր մասերով: Կէօ գիշերէն վերջ, շատ մը առաներու դռները բաց էին տակաւին: Մեծ ու փոքր ճրագներ, ուրուստիայ տնիւններու ծոցէն ծաղկած, պատուհաններէն ու դռներէն կարմիր լոյսեր կը թորէին, ցնորահայն ծփանքներով: Յուզան անտարբեր կը նայէր բոլորին, առանց մտածել կարենալու: Իր հոգին տխուր եւ անժամանակ ծեղացած, կ'այլեր կրակով մը որ բոց չուներ: Օտարականի տխուր դէմքը եւ քաղցր ժպիտը հրեղէն դաշույնի մը պէս կը մնային խորաւ իր հոգիին խորը: Բովանդակ իր էութիւնը դարձած այդ պատկերին, կը լսէր միայն սոսնձայնր մեղքի ուրուսկաւորին որ կը քալէր իր մէջէն ծանր ու յաղթական: Որքան կը քարձրանար, այնքան կը ճշդուէր այդ տաղնապին թնճուկը: Արիւնի եւ կրակի առածիդ կծիկ մը կը կլորնար անոր ուղեղին մէջ, շինուող կայլակի մը նման, որ փչէր ինքնիքին: Իրեն ու զգայնութիւնները շատ խուլ կը կռուէին իր ներսը, մութին՝ ինչպէս անպարագիծ իր խոռովքին նպաստովը:

Առանց գիշալու հասեր էր արդէն Ղազարոսի տան շնմին: Անդրադարձաւ որ ինքը չէր քալողը, այլ կը քալեցնէին զինքը: Դուռը դոց էր, երկար շուռչ առաւ: Բայց իր մտքին առջեւ էին Մարիամն ու Մարթան, քոյրերը Ղազարոսին: Նորէն կը բացուէր յուշերու դիւրը, պայծառ եւ անհերքելի, որուն դէմ կը գտնէր ինքզինքը ինչպէս ու անգոր, ոճիւրէն տիրակալուած,

նման բազէի ճիրաններուն մէջ ինկած թռչունին: Ամէն բաց դուռ դանակ մըն էր իր խղճմտանքին ուղղուած, երբ մանաւանդ զայն պաշտպանող վարադուրը կերուած էր մեղքի թրթուռէն, Հաւաքած իր մեղքը եւ շարշարտին ասղնատուքը խղճմտանքին յատաջացաւ քովի փողոցն ի վար:

Կախարդ պրիմսակ մը նոյն բոպէին Յուզայի աչքերուն բերաւ թաղուած Ղազարոսը, լացող զոյգ քոյրերը, Օտարականը՝ որ եկած էր կենսւ ապաւ մեռնողին: Յետոյ՝ վարդապետի կոչին Հնազանդ մեռելը որ կը կանչուէր եւ լոյսէն առաջնորդուած դուրս կու գար գերեզմանէն, մինչ Հիսապարհուր ամբարի ետ ետ կ'երթար, ճամբայ տալու մեռելի քոյրերուն, որոնք դէպի յարուցեալ կը վազէին, զարմանքէն ու բերկրանքէն խելայեղ: Միտմաբար էր իրեն Համար լիշիւ այդ բոլորը, մոռնալու Համար մութը որ կը բզկտէր իր հոգին:

Գիւղին ծայրը կը գտնուէր իր մէկ բարեկամին տունը: Յուզան տեղ կը փնտէր, կարենալ մեղմելու իր տաղնապը որ վեր էր իրմէն: Յատաջացաւ դէպի ծանօթ տունը եւ պարկաւ դուռը: Բարեկամը բացաւ եւ զարմանքով նայեցաւ եկտրին, որ իրեն անծանօթ կը թուէր, որովհետեւ Յուզայի դէմքը մոխիր էր դարձեր, եւ ամբողջ մարմինը կը դողար՝ Հոյի բերանը ինկած չորացած ճիւղի նման:

— Մատնեցի Օտարականը իր եւ իմ թըշնամիներուն, ըսաւ Յուզան, խօսելու անդուսպ մղումով մը: Ան սպանեց իմ յոյսերս, իսկ ես մահուան դրկեցի զինքը: Կը կարծէի թէ ազատապրելու եկած էր Իսրայէլը, սակայն իր խոստացած թապաւնութիւնը այս

աշխարհէն չէր, աւելին՝ կը պատուիրէր որ հնազանդ ըլլայինք կոյսեր, անոր վճարելով տարեկան սուրբը:

Տանուտէրը զարմացած մտիկ կ'ընէր, որովհետեւ ոչինչ գիտէր եղելութենէն: Երբ Յուզան դադրեցաւ խօսելէ, ըսաւ անոր.

— Յուզա, դուն անդարմանելի չարիք մը գործած ես, իցի՛ւ թէ ծնած չըլլայիր երբեք: Ան զոր մատնեցիր, անմեղ էր, ազատադրելի կարենալու չափ անմեղութիւնը: Գուցէ ո՞րքո՞ւ միայն քեզ կը նուաաստացնէ՝ այլ չապէս ի՞նչ կ'արժէ ցաւը ձողին համար, որ չի ռօղեր իր դէմքը, եւ լերան՝ որ կը տպտի արեւուն մէջ: Տարիները կընան ծերանալ եւ եղանակները յոգնիլ, առանց սպառել կարեւորութեան Օտարականին դասները, որոնք վեր կը մտնէ ժամանակէն: Մենք դարերով մուրացկաններու նման պիտի կենանք Իրմով բացուող մեծութեան ու փառքի զարպտահն առջեւ, քնդուներու բարիքները՝ որոնք Իր միջոցաւ աշխարհ բերուեցան:

— Գէտք է որ մատնէի զինքը, բաւե Յուզան, ազատուիլ կարենալու այն զգացումէն՝ որ կը նեղէր զիս: Ծն չէի զինք մահուան դրկողը, այլ՝ ճակատագիրը: Ո՞՞րքո՞ւ զոր գործեցի, առանց ոճրագործի արարք մըն էր, ես միայն բուժ միջոցողը եղայ այդ եղբարսդին: Սինէրիոնը, կայաքան, Պիղատոսը, զինուորները, ամբար, նոյնիսկ աշակերտները եւ բովանդակ մարդկութիւնը ինծի հետ միացած մատնեցին զինքը:

«Գուցէ ճակատապարտած էի ընկուզայն, անոր համար յանցաւոր չեմ զգար ինքզինքս: Հիւանդութիւն մըն էր ունեցածս, եւ ես բուժեցի զայն մատնութեամբ: Սակայն ես արդէն մոռցած եմ եղածը. մարդը, զոր մահուան դրկեցի մեռած էր ինձմէ առաջ. եթէ ոճրագործ նկատուիմ, ախ, աստեւ Օտարականը սովորական զոհ մը եղած կ'ըլլայ»:

Յետոյ բարացած նստաւ տունին մէկ անկիւնը եւ մնաց անխօս բաւականատեւ: Ապա դարձաւ իր բարեկամին եւ ըսաւ. «Ըսէ՛ք ձեր զաւակներուն եւ անոնք ալ թող պատմեն ի-

րենց յաջորդներուն, թէ Յուզան մահուան դրկեց նազովրեցին, որովհետեւ կը հաւատար թէ Ան թշնամի էր իր ժողովուրդին»:

2

Մատնութենէն եւ խաչելութենէն երկու օրեր յետոյ, ամբողջ քաղաքը կը խօսէր արդէն Օտարականի յարութիւն առած ըլլալու մասին: Յուզան տապանապահար, խեղաքարելու մօտ էր: Տրամութիւն եւ անդու, դարձեւ կը կանխեն մեծ կործանումները, լեցուցած էին զինքը: Խախտաւած իր մտքի խարխիւներէն, ինչպէս մարմնի զգայնութիւններէն, անիկա նման էր գլորուելու վրտանդին ենթարկուած քարի մը՝ դէպի անդունդ:

Յարութեան յաջորդ օրը, կէսօրէն առաջ, Յուզան ներկայացաւ Քահանայապետին եւ Սինէրիոնի անդամներուն, որոնք թմբիծաղով ու տհաճ ընդունեցին մատնիչը: Ոչ ոք առաւ իր բարեւը, հակառակ Յուզայի ստորանկեալ խոնարհումներուն, կարծես թէ եկողը մարդ մը եղած չըլլար:

Անախորժ լուծութենէ մը յետոյ, Քահանայապետը հարցուց թէ ի՞նչ լուծուեց եկած էր:

— Ես Իսկարիօտացի Յուզան եմ, ան որ ձեզի մատնեց Օտարականը: Բառերը իր շրթներէն կ'արձակուէին մուրճի հարուածներու նման, ապաշաւի եւ կատաղութեան խուժ տալթով մը:

— Հասկցանք, բաւե Քահանայապետը, դուն անտնիւրդ առած ես արդէն, հետեւաբար ի՞նչ կ'ուզես:

Բոլոր ներկաներու դէմքերէն քամահաւկան տպւիտ մը անցաւ, առանց ծիծաղ կարենալ ըլլալու: Յուզան զգաց թէ իր հոգիէն կ'իյնար կեղծիքին կծկար, զոր կրեւ էր ամբողջ կեանքի ընթացքին: Այժմ իր կեցածքը պարզ էր ու վճռական, մեռնելու պատրաստուող մարդու մը պէս:

«— Եկայ ըսելու թէ Ան զոր խաչեցիք, արդար էր ու մաքուր:

Յետոյ լուեց, բառերը արցունքներէն

թրջուած, կր ծանրանային իր շրթներուն, սակայն իր տաղանայր այսպէս թափելով դուրս, անկա մէկէն թեթեւ գտաւ ինքզինքը: Կարծես հոգիին խորէն վերցուած քիչսր դադար մեղքին:

Քաշանայապետն ու Սինէդրիոնի անգամները իրարու նայեցան քմծիծաղով, յետոյ ծանր յորանջեցին:

« Եթէ քիչ էր մեր տունածը, ըսաւ Քաշանայապետը, ահա քեզի նորէն դրամ եւ դնա՞ »

Յուշան համակուած մութ զայրոյթով, իր ձեռքը բռնած երեսուն արծաթի կապոցը նետեց Քաշանայապետին: Առատաղէն վար թափուող անձրեւի կաթիլներու նման սանցան անոնք սրահի յատակին վրայ եւ դարձուելով աթոռներուն մետաղի զիլ ձայնով հնչեցին բոլորի ականջներուն: Յետոյ թեք ու դուրս ելաւ:

Բաւական մը աննպատակ թափառելէն վերջ միայն զղաց թէ տեղ մը չունէր երթալու: Առանց անդադառնալու իր ոտքերը առաջնորդէր էին զինքը դէպի Գեթսեմանի պարտէզը: Օգը տաք էր ու ճնշիլ եւ կեանքը կորսնցուցած էր կարծես իր հրապոյրը: Յուշան յառաջացաւ պարտէզէն ներս տեսակ մը երկիւղով, եւ կեցաւ այն ծառին քով՝ ուր համբուրելով մասնած էր իր Վարդապետը: Երկար ատեն կեցաւ Հոն, կոթընցուցած իր դուռը ձիթենիի հաստաբետրունին: Յետոյ լսեց խուլ ձայն մը պարտէզի խորէն, ողբի մը ժապաւէնով երկարող: Սթափած իր թմբիւն, դէպի այդ ձայնը յառաջացաւ: Ծառի մը խոռոչին մէջ նստած էր բու մը, որ իր մութ բայց բաց աչքերով իրեն կը նայէր: Ոտտի չիւղ մը, միջոցին մէջ ինքզինք զգալի ընող ձայն մը, երբեմն կը բաւէ կեանքի հեղեղ մը իր հունէն չեղելու: Բուին ձայնը անոր լոյծ ու խառնակ ուղեղին միայ փրկութեան կտաւ մըն էր, զժուար հարուած առադաստ մը՝ զինք հեռացնելու ինքզինքէն:

Բեկուած, դուրս ելաւ պարտէզէն եւ շարունակեց նորէն իր ճամբան դէպի Զիթեն-

եաց Լեւոր: Բաւական մը քաշիլէ յետոյ, զանթափի մը վրայ՝ որ քաղաքին կը նայէր, կանգ առաւ: Քիչ մը անդին, ժայռին ծոցէն դուրս կը պոռթկար ծառ մը, դաշտնի մը պէս խրուած քարի որտին, Հոն, այդ ծառի ճովանիին տակ նստաւ: Ոսպաղ կ'զգար ինքզինքը, կեանքէն բացակայող մարդու մը նման: Անկա չաւք կը փոտուէր՝ զովուժեւնէն տարբեր հանդէի, պէտքի հոմար, պաշտպանելու իր մարմինը ինչպէս հոգին, իր մէջ շարժուելի ելած սարսուռէն: Երկարեցաւ հոգիւն, բայց չկրցաւ կենալ: Հոգեկան կատաղութիւն, տեղ մը կենալ չկարենալու անձով, ինքն ալ չէր դիտեր: Անորոշ տաղնայր մը տակաւ կը լեցնէր զինքը, սիրտը իրմէ դուրս փախչիլ ուղէր կարծես: Կաթիլ կաթիլ կը հեւար իր ուղեղը մեղրի արցունքին ներքեւ:

Արեւը հաւաքած իր լոյսը ճամբաներէն եւ բլուրներէն, թառեր էր հեռաւոր Մովսրի լեռներուն վրայ, ծիրանի շղարշի մը պէս: Յուրտը ասեղ առ ասեղ կը բացուէր իր ներքը: Նման էր ան ճեղքուած տմանի մը, ուրկէ կեանքին հեղուկը կը մզուէր դանդաղ, թեթեւեւով իր մարմինը իրմէն:

Հոն մնաց երկար, պաշարուած իր մտածումներէն, որոնք որբերու նման կ'ուռէին զինքը: Շատ յոյնած էր քննալ կարենալու համար, յուսահատ՝ տառապելու, եւ չափազանց տխուր՝ արտասուելու համար: Ամբողջ զիշերը մնաց Հոն: Շնազայլերու ձայնը կու դար խառնուելու իր անյարիր ու միացող մտածումներուն: Վերջին ընթերցը, Քաշանայապետը, Սինէդրիոնը, Օսարականը, աշակերտները, ողբերգական թափուով կ'անցնէին իր հոգիէն: Ո՞ր ձեռքն էր որ իրարու օտար այս ստուերները, իբր մէկ արմատէ բխում, իրարու կը բերէր: Հաստ ու աստղոտ գիշերը կը բացուէր իր վրայ ծածկոյթի մը նման: Քիչ մը վար կը փոռէր մեծ դերձգմանոցը: Յուզային մտածումը ականայ կ'երթար մեռելներուն, որոնք իրենց սեւ քունին եւ հող ու քար վերմակին

տակէն կը մտածէին իր մասին գուցէ, յառաճ իրենց նախաձեռնելու երկնքի մէջ այս բոլոր իրենց աստղերուն:

Հովի մօտի ծառերէն դառն չեծկլտուք մը կը թափէր իր շուքով, որուն ալիքները կ'անցնէին իր վրայէն՝ իրեն խորհուրդը մեռելներուն, դարերով բաշխուած ծառերուն եւ գոյին: Կր մտածէր թէ ինքն ալ շուտով պիտի թառամէր, բայց ոչ վարը խաղաղ քնացողներուն պէս, այլ նման նեխած պտուղին, որուն երակին՝ կարիճի խայթ մըն է խրուած: Աստղ մը փրթաւ, փշրուեցաւ ու մեռաւ ամալքին մէջ: Մեռնող գիտաւորին հետ մարեցաւ կարծես վերջին մոմը իր երազին: Այլու լուսթիւն մը առաւ դիւրս իր ծոցին՝ իր հոգիին խորը նետելով սեւ խանձոցը մահուան:

(Շարունակելի՝ 18)

Հակառակ այս բոլորին, առաւօտը կը բացուէր քաղցր տեսիլքի մը պէս: Ամէն ինչ մեղմ էր ու խաղաղ: Կարճ տեւեց պահը, ամէն բան նորէն մթնցաւ իր մէջն ու շուրջը: Յուզան հոծացող խաւարէն կարծեց տեսնել երկու աչքեր, մահուան ափուսքէն սրբուած, որոնք իրեն կը նայէին խալի մը բարձունքէն: Երկու աներեւոյթ բազուկներէ հըրուած, մօտեցաւ ծառին եւ իր դօտին կապ ըրած, կախեց ինքզինքը:

Առտուան դէմ, մօտիկ կածանէն անցնողները տեսան իր դիակը, որ սպառնալիք ինչպէս կը ճոճէր Երուսաղէմի գլխուն: Արեւը, լուացուած մետաքսի թելերու նման կը փռուէր ծառերուն վրայ, վերածելով դանոնի նորահարսերու:

Ե.

ՄԵՌԵԱԼ ԺՈՎՈՒ ՇՈՒՐԶ ԳՏՆՈՒՈՂ ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐԸ ԵՒ ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆՆԻ ԳԻՐՔԵՐԸ

ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐՈՒ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Գուժրանի տասնմեկ ֆաբայրներն մեզի հասած են մօտ 600 ձեռագիրներ, որոնցմէ տասնմեկը գրեթէ ամբողջական գործեր են, իսկ մնացածները՝ պատառիկներ (fragment) :

Ամբողջական ձեռագիրներէն եօթը կու գան Գուժրան Թ. 1 ֆաբայրէն, իսկ չորսը՝ Գուժրան Թ. 11 ֆաբայրէն: Այս վերջինները կը պարունակեն Ղեւտացաց Գիրքը, Սաղմոսներու հաւաքածոյ մը, Յոգի քարկումը (Քարգամաութիւնը), արամեերէնով եւ եբրայեցեանով գրուած ծիսական մատենան մը յայտնութեան հետեւ:

Գուժրան Թ. 1 ֆաբայրէն գտնուող եօթ ամբողջական ձեռագիրներէն երկուքը Եւսայիի մարգարէութեան ընդօրինակութիւններն են: Անոնցմէ մին բացառաբար շատ խնամեալ ձեռով պահուած է, իսկ միւս ձեռագիրը գէշ վիճակի մէջ է: Երրորդը Ամբակումի մեկնութիւնն է: Իսկ վերջին չորսը ըստ իրենց բովանդակութեան մասնագէտներու կողմէ ստացած են հետեւեալ անունները.

— Եննգոց Ամվաւեր գիրք (Առաջին հրաւարակիչները զայն կոչած են Լամէֆի Յայտնութիւն)

— Համայնֆի կանոն

— Պատերազմի կանոն

— Տաղեր

Գուժրանի ձեռագիրներու բովանդակութիւնը շատ աշխատանք է, կարելի է գտնուի գաւառներէ հետեւեալ ձեռով.

ա) Սուրբ Գրային ձեռագիրներ

բ) Մեկնական գործեր

գ) Գուժրանի համայնֆի ներքին կեանքը, կազմակերպութիւնը եւ վարդապետութիւնը ներկայացնող գիրքեր

դ) Տաղեր

ե) Հին Կտակարանի Ամվաւեր գիրքեր

զ) Ուրիշ գտնուած ձեռագիրներ

Ա.— ՍՈՒՐԲ ԳՐԱՅԻՆ ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

Մեզի հասած 600 ձեռագիրներում մեկ չորսորդը Սուրբ Գրային ձեռագիրներ են, Սուրբ Գրաց մատենաներու ընդօրինակութիւններ: Հրէից կողմէ կանոնական ճանչցուած բոլոր գրքերը կը գտնուի հոն, բացի Եսայիի գրքէն, եւ յաճախ բազմաթիւ օրինակներով. այսպէս օրինակ Բ. Օրինաց գրքէն ունիմք 14 ձեռագիրներ, Եսայիէն՝ 15, Սաղմոսաց գրքէն՝ 17 օրինակներ:

Գուժրանի ձեռագիրներում մեզ, կը գտնուին գիրքեր, որոնք հրէական կանոնի մաս չեն կազմեր, բայց որոնք ընդունուած են իբրեւ կանոնական գիրքեր եօթամասնից Քարգամաութիւնը կողմէ, ինչպէս նաեւ, քրիստոնէական հին եկեղեցիներու կողմէ: Այդ գիրքերն են Տավրիթ եւ Սիրաֆ: Միւս կողմէ նկատողութեան արժանի է այն պարագան թէ Գուժրանի մեջ գտնուած կարգ մը օրինակներ (ձեռագիրներ) յարաբերաբար աւելի կը մօտենան իրենց սկզբնական բնագիրներուն: Այսպէս, Դանիէլի գրքի ձեռագիրներէն մին (Գուժրան Թ. 4) կէս դար միայն հետացած է գրքի խմբագրութենէն (Ն. Բ. 164): Դար մը միայն կը բաժնէ ժողովուրդի ձեռագիրը իր սկզբնական բնագիրէն:

Գուժրանի Ս. Գրաց ձեռագիրները մեզի շատ կարեւոր վկայութիւններ կը բերեն եբրայական բնագրի փոխանցման ծանօթութեան տեսակէտէն:

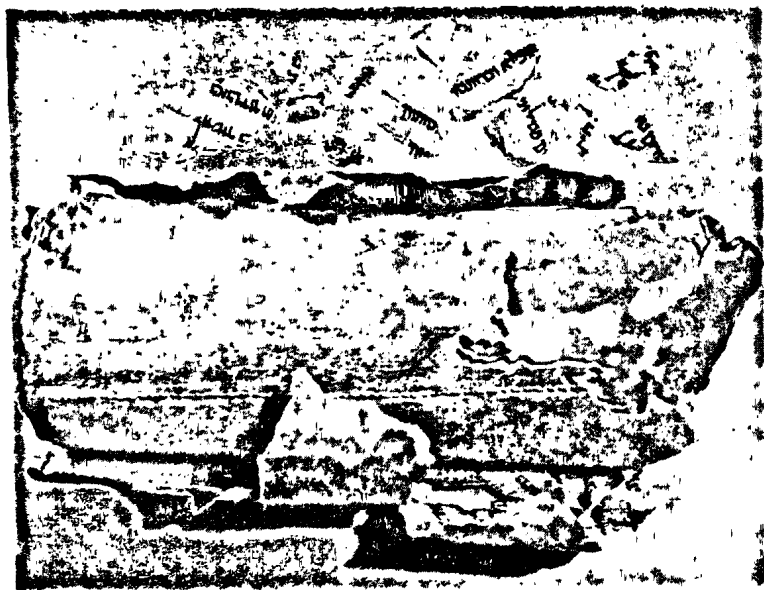
Արդարեւ, Քրիստոսէ ետք առաջին դարու վերջաւորութեան Ս. Գրաց եբրայա-

կամ կանոնը փակուեցաւ: Կանոնի վերաբերեալ աշխատանքները է. Դարում վերըստին ձեռք առնուեցան ու Ժ. Դարում վերջապէս պաշտօնական բնագիր մը հաստատուեցաւ Մասորական (Աւանդական): Բարբիճնիս հրապարակէ բաշեցին Հին Կտակարանի այն օրինակները որոնք համապատասխան չէին Մասորական բնագրին: Հին Կտակարանի Ներքայական ձեռագիրները մեզի կուզան այդ շրջաններէն: Այսպէս, Հին Կտա-

կարանի երայեցեբերէն հնագոյն ձեռագիրը կուզայ 895 թուականէն, որ կը պարունակէ Մարգարէները: Այժմ այդ թանկարժէք ձեռագիրը կը գտնուի Լեւինկըրտ:

Կրնամք երեւակայել ուրեմն Գուժրանի Ս. Գրային ձեռագիրներու կարեւորութիւնը, քանի որ անոնք կուզան առաջին դարէն, բարբիներու կատարած աշխատանքներէն շատ առաջ:

Մասորական բնագիրը որքան ալ կարեւոր է, կանոնական եղած ըլլար Սինակոկին

Գլան՝ Լուսնյ Որդիներու Պաշարը հաւարի Որդիներուն Դէմ ձեռագրէն

համար, չէր կրնար յաւակնիլ կատարեալ ծնունդ մերկայացնել Հին Կտակարանի գիրքերում մտնական եւ սկզբնական բնագիրը: Հին Կտակարանի զանազան գիրքերը վերջնականորէն հաստատուել է եւ կանոնական դառնալէ առաջ բազմաթիւ ամբամեր ընդօրինակուեցան, ընդօրինակութեանց տեսն փոփոխութիւններու ենթարկուեցան ու հետեղեցնուէ իրենց այժմու վերջնական ձեւին հասան:

Բանասէրներ կը հաստատեն որ Հնգամատնան Սամարական բնագիրը Մատարականէն բազմաթիւ եւ կարեւոր տարբերութիւններ ունի: Միւս կողմէ Եօթամատնից քարգմանութիւնը բաղդատած Ներայական բնագրին հետ՝ տարբերութիւններ կը մերկայացնէ: Ճիշդ այս պատճառաւ գիտնականներ կը խորհէին թէ ճախա-Մատարական շրջանին Հին Կտակարանի բնագրային կարգ մը աւանդութիւններ կային: Մատարականին իսկ պէտք էր գոյութիւն ունեցած ըլլար Սամարական Աւանդութիւն մը եւ Հրէաներգապական (Աղեփանդեան) Աւանդութիւն մը: Բայց ասանք ենթադրութիւններ էին միայն:

Գումարանի ձեռագիրները եկան գտնուի հետազոտելու: Գումարանի մէջ գտնուող Ս. Գրային ձեռագիրները ցոյց տուին թէ ճախա-Մատարական շրջանին գտնէ Գումարանի Եստեմական աղանդի մօտ բնագրային երեք Աւանդութիւններն ալ կը գտնուէին: Եթէ կարգ մը ձեռագիրներ ի մտաւ եւ Մատարական Աւանդութեան, ուրիշ ձեռագիրներ կը համաձայնին երբեմն Սամարական Աւանդութեան հետ եւ երբեմն ալ Եօթամատնից քարգմանութեան հետ: Նոյնիսկ կը համադրուէին ձեռագիրներուն մէջ խառն խառն երկու եւ մայրիսկ երեք Աւանդութեանց: Այս տեսակետով Հին Կտակարանի մասնագէտներ շատ բան կը սպասեն Գումարանի ձեռագիր տայ ձեռագիրներէն:

Բ. — ՄԵԿԵՆՈՂԱԿԱՆ ԳՈՐԾԵՐ

Գումարանի Եստեմական համայնքի ան-

դամները անյազ ընթերցողներ եղած են Ս. Գրքի: Օրէնքի եւ Մարգարէներու աւսումնասիրութիւնը իրենց կեանքի գլխաւոր նշանակութիւնն էին: Այս աւսումը կը կոչուէր Midrash (Փնտռում, Մեկնութիւն): Հոս Midrash բառը որեւէ կապ չունի բարեխաղան գրականութեան հետ, այլ պարզապէս կը նշանակէ փնտռում, մեկնութիւն: Արդարութեան Տէրը (Համայնքին պետը) կոչուած է օրէնքի փնտռող, մեկնիչը: Այս պատճառաւ ամենք գրած են մեկնողական գործեր, որոնց կը հանդիպինք Գումարանի ձեռագիրներուն մէջ: Հոս Մեկնութիւն բառը մասնաւոր իմաստ մը ունի. Ս. Գրոց մեկնարանութիւնը հիմնուած է ոչ թէ ամբողջատական եւ բնական իմաստին, այլ՝ ծածուկ կամ միտքի իմաստին վրայ: Այլ խօսքով, Գումարանի համայնքին մեկնութիւնները այսօրուան մեկնութիւններէ շատ հեռու են. ո՛չ թէ առարկայական եւ գրական բնագրատարութիւն մը կամ մեկնութիւն մըն է Ս. Գրոց, այլ վերջնամասնական: Ներայեցներէն Pecet բառը յաճախ կ'երևի ամենք մեկնողական գործերուն մէջ, որ բացատրութիւնն է գաղտնի իմաստին, աստուածային գիրքերու գաղտնիքներուն յայտնութիւնը: Ու ասիկա, ըստ Գումարանի ձեռագիրներուն, կարող են ընել միայն ներշնչեալ մեկնիչներ:

Գումարանի համայնքի անդամները կը հաստատային որ աշխարհի վերջը մօտալուտ է, թէ մտած են վախճանաբանական շրջանի մը մէջ եւ ինչ որ կը կարգան Հին Կտակարանի մէջ՝ նշաններ են կատարելիք ահաւոր աշէտներուն: Եւ ասոր համար իրենց մեկնութիւններուն մէջ ընտրեալներու հալածանքը, Հոռովմեացիներու արշաւանքը եւ տիրապետութիւնը Պաղեստինի վրայ յաճախ կ'երևին իրենց մեկնութիւններուն մէջ:

Մեկնութեան մեթօտը հետեւեալն է. Հին Կտակարանէն կը յիշեն հաստատած մը, կուտան ամբողջ մեկնութիւնը սա բանաձեւով. «Ասոր բացատրութիւնը (Pecet) այս է...»

«Այս խօսքին իմաստն է...» ու այս ձևով կը մեկնեն բոլոր գիրքերը:

Մեկնութիւններու ընթացքին երբեմն անոնք մեզի կու տան քանկագին տեղեկութիւններ իրենց վարդապետութեան եւ պատմութեան մասին:

Մեզի հասած մեկնութիւններէն ամենէն նշանաւորը Ամբակումի Մեկնութիւնն է, որ գտնուեցաւ Գումրամ Թ. 1 ֆարայրէն եւ հրատարակուեցաւ 1950-ին: Նոյն ֆարայրէն գտնուեցան նաեւ պատառիկներ Միֆիէի Մեկնութենէն. Սոփոնիայէն եւ Սազմաներէն: Իսկ Գումրամ Թ. 4 ֆարայրէն գտնուեցան պատառիկներ Եսայիի Մարգարէութեան չորս մեկնութիւններէն, Ուսէէի Մեկնութենէն եւ Նաումի Մեկնութենէն:

Գ.— ԳՈՒՄՐԱՄԻ ՀԱՄԱՅՆՔԻՆ ՆԵՐՔԻՆ
ԿԵԱՆՔԸ, ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆԸ
ԵՒ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ ՆԵՐ-
ԿԱՑԱՅՆՈՂ ԳՈՐԾԵՐ

Այս ձեռագիրները բացառիկ կարեւորութիւն մը կ'ընծայեն մեզի, քանի որ ուղղակիօրէն կը ճանչցնեն վարդապետութիւնը. կազմակերպութիւնը եւ սովորութիւնները խորհրդաւոր ազանդի մը, որ կը ծաղկէր Պաղեստինի մէջ քրիստոնէական առաջին դարու սկիզբը: Այդ ձեռագիրներն են.

Համայնքի Կանոն.— Գումրամի ազանդին ամենէն կարեւոր գիրքերէն մին է: Գումրամ Թ. 1 ֆարայրէն նոյն գործին տալիս զգուշական մէկ ձեռագիրը հասած է մեզի. իսկ Գումրամ Թ. 4 ֆարայրէն գտնուած են ինը պատառիկներ: Ըստ J. T. Milik-ի, այս վերջինները պահպանած են աւելի վստահելի բնագիր մը քան Գումրամ Թ. 1 ֆարայրի ձեռագիրը:

Ներածականէ մը ետք ունինք Միսաբանը ուխտի նորազուքեան տօնին: Գրքին երկրորդ մասը վարդապետական է, ուր կը խօսուի երկու ոգիներու մասին (այս մասը պիտի մանրամասնենք երբ խօսինք Սեսեմացոյ վարդապետութեան մասին): Եր-

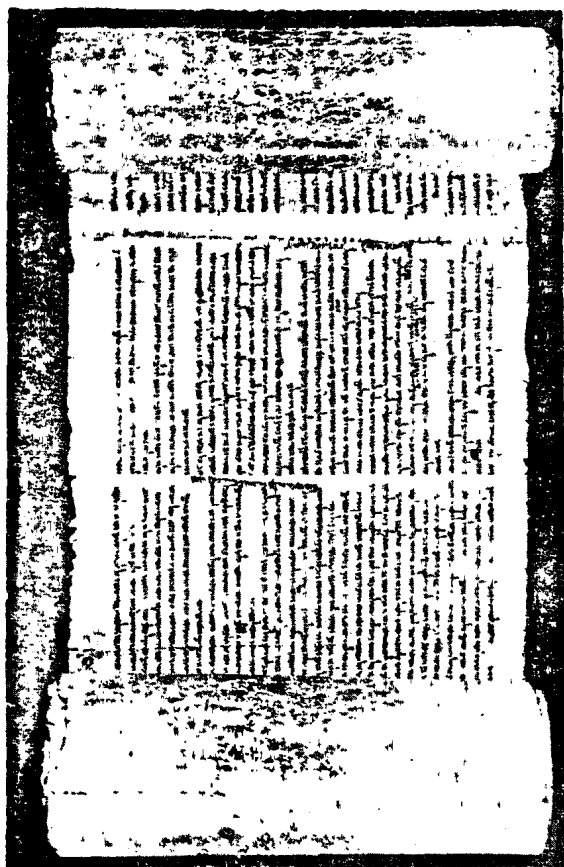
րորդ մասը կը պարունակէ կանոններ, օրէնքներ, եւ մաթաւանդ Համայնքին պատժական օրինագիրքը: Գրքին վերջին մասը տաճարի մասին է:

Այս գործին Գումրամ Թ. 1 ֆարայրին մէջ գտնուող գլանը երկու յաւելածներ ունի. Միաբանութեան Կանոնը եւ Օրհնութիւններ: Առաջինը կը սկսի այսպէս. «Ահա ասիկ կանոնը Իսրայէլի ամբողջ եղբայրութեան համար ժամանակներու վերջաւորութեան»: Կը խօսի Սեսեմական ազանդին մասին միշտ յայտնութեան կամ ձեռք: Գործը կը փակուի ոգեկոչումովը խնայի մը, որով կը ճախագանհմ երկու Մեսիաններ: Երկրորդ յաւելումը կը պարունակէ Օրհնութիւններ:

Պատերազմի Կանոն.— Գլխաւոր այն գիրքերէն է որ կը պատկերացնէ Սեսեմական ազանդի մտայնութիւնը եւ աշխարհահայեացքը: Այս գրքին թվանշանութիւնը պիտի տեսնենք երբ խօսինք իրենց վարդապետութեան մասին:

Դամակոսի Վաւերագիրքը.— Այս գործը աւելի քան յիսուս տարի է ծանօթ էր բանասիրական աշխարհին. գտնուեցաւ Գահիրէի մէջ երկու ձեռագիրներով: 1910-ին Schecter-ի կողմէ հրատարակուեցան ամոնք: Գործին երատարակութենէն ետք խմբագրութեան եւ վայրի մասին գտնուան տեսակետներ յայտնեցին բանասէրներ, բայց անոնցմէ ոչ մէկը յանդգնեցաւ ըսել թէ գործը Սեսեմական ծագում ունէր: Համայնքի Կանոնի գիտէն ետք եւ մամաւանդ Գումրամ Թ. 4, 5 եւ 6 ֆարայրներուն մէջ գտնուող կարգ մը պատառիկներէն ետք, որոնք կը մոյճանան Դամակոսի վաւերագիրներուն հետ, այսօր ընդունուած է ամոնք Սեսեմական ծագումը:

Գործը կը բաղկանայ երկու մասերէ. առաջինը կը մեկնադրէ Աստուծոյ փրկչագործական ծրագիրը պատմութեան մէջ, իսկ երկրորդը կը մամրամասնէ Նոր Ուխտի անդամներուն կեանքը:

Ամբողջական ձևով բացված

Գումրան. Քարայր Թ. 3.— Գլաններ

Դ.— ՏԱՂԵՐ

Գումրամի համայնքի անդամներում ամբողջ կեսանգը նուիրում էր Աստուծոյ փառաբանութեան. գիշեր ցերեկ զԱստուած կ'օրհնէին:

Գումրամ Թ. 1 քարայրի գլաններէն մին հաւաքածոյ մըն է օրհնութիւններու, տաղերու եւ գոհաբանական երգերու, գործերայեցներէն կը կոչեն *Hoda yot*:

Ունին գրեթէ ամբողջական 20 տաղեր, որոնցմէ շատեր երկար են. ունին դարձեալ

պատառիկներ 20 այլ տաղերու: Մասնագէտներու ենթադրութեամբ հաւանաբար հաւաքածոն իր նախնական վիճակին մէջ աւելի շատ թիւով տաղեր կը պարունակէր:

Տաղերու մեծ մասը կը սկսի հետեւեալ ձեւով. «Քեզի, ո՛վ Ատոնա, գոհութիւն կը մատուցանեմ»: Քանի մը տաղեր միայն կը սկսին սա ձեւով. «Օրհնեալ ըլլաս»: Հստ մասնագէտներու, տաղերու հաւաքածոն իր ամբողջութեամբ մէջ հանգիստութիւններուն Սաղմոսներու հետ. տաղերը գրուած են բարձր ներշնչումով:

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

ՎԵՐԱՓՈԽՈՒՄ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ

Հայաստանից եկեղեցւոյ հինգ տաղաւարներէն չորրորդն է Ս. Կոյսի վերափոխման տունը: Աստուածամկն նուիրուած եօթը տօներ կան. Յոսիքիւն, Ծնունդ, Ընծայում, Սեփուհ, Գիւտ Տփոյ, Գիւտ Գօտայ եւ Վերափոխում, որոնցմէ ամենէն մեծը վերջինն է, որ մեր եկեղեցւոյ հայրապետներէն Ս. Ներսէս Կլարեցիի կարգադրութեամբ ինն օրեր շարունակ կը տօնուի:

Վերափոխումը Ս. Կոյսին երկինք վերանալը կամ փոխուիլն է. եկեղեցւոյ հին տաւանութեան համաձայն, Ս. Կոյս Մարիամ Քրիստոսի Համբարձումէն մօտաւորապէս 15 տարի ետք վախճանեցաւ Նրուաղէմի մէջ: Առաջեկները գայն քաղցեցին Գեթսեմանի ձորին մէջ: Թաղման արարարութեան կը բացակայէր Բարթողիմէոս Առաքեալ, որ իմանալով Աստուածամօր վախճանումը եկաւ Նրուաղէմ, վերջին ամգամ ըլլալով իր յարգմանը ընծայելու համար: Ըստ տաւանութեան երբ կը բաճան գերեզմանը, ինն չեն գտներ Աստուածամօր մարմինը, որովհետեւ նախորդ գիշեր Քրիստոս իջնելով երկինքէն իր մօր մարմինը երկինք փոխադրած էր: Եստ հին ժամանակներէ ի վեր այս սիրուն տաճարութիւնը ընդունուած է Քրիստանկական եկեղեցիին կողմէ:

Ս. Կոյսի ծնողքին, Յովակիմի եւ Աննայի ծամանակ շատ հրեայ կոյսեր Տաճարին կ'ընծայուէին: Բայց ամուսնւմ ոչ մէկը արծաթի եղաւ Աստուածածինն կոչուելու: Ս. Կոյսին մասին Հիմ Կառապարտին մէջ Եւսայիի մարգարէութիւնը կայ որ կ'ըսէ.— «Ահա կոյս յգացի եւ ծնցի որդի եւ կաշեացես գանուն նորա Էմանուէլ»:

Կնոջ մը արծաթեփնէրուն փառաւորման նուիրուած վերափոխում տունը խորհրդալից է եկեղեցական եւ ազգային-ըմկերական տեսակետով, որովհետեւ մայրը կեանքի աղբիւրն է: Մօրմէն կախում ունի գաւակ-

ներուն կեանքի ուղղութիւնը, դաստիարակութիւնը, նոյնիսկ ամբողջ ընկերութեան կեանքը: Մանուկները խմորի պէս են, տնոց առաջին ճեւարտողը մայրն է: Ս. Կոյս Մարիամի ընծայուած յարգը որպէս տիպար մայր եւ սրբուհի այնքան խորունկ է, որ բազմաթիւ անուններով կոչած ենք զայն, ինչպէս՝ Մաքրուհի, Սրբուհի, Թագուհի, Խեղուհի, Տիրուհի են: Հայ իգական սեռը իւրացնելով այս անունները, ցոյց կու տայ թէ օրերով Ս. Կոյսը՝ կը ձգտի նմանիլ տնոր, կը ձգտի ազնուացման եւ սրբացման եւ բարոյական անխաթար կենցաղի, որ Աստուածաշնորհը կեանքէն է:

Մեր եկեղեցւոյ շարականագիրներուն եւ հայրապետներուն համար Ս. Կոյսին անձը ճշմարիտ ներշնչաբան մը եղած է: Մեր շարականցին ամենէն գեղեցիկ եւ գունար բանաստեղծութիւնները նուիրուած են Ս. Կոյսին: *Մեծացուցէ* շարականները վերստին քեւերուն վրայ երկինք խոյացող քերթածներ են, աւր Աստուածածինը կը ներկայացուի իբրեւ ամենաազնային, ամենագովի, մաքուր աղանի, անբիծ կոյս, անթառամ ծաղիկ, գերանաշ ծաղիկ, սին լուսոյ եւ ամպ հովանի, ամենաշիւ լուսոյ մայր, լեռն վիւնտին, աղբիւր յարգառատ, բարունակ ծաղկեալ, եւն.: Գրիգոր Նարեկացին եւ իր ազօթաւտանին մէջ Ս. Կոյսը կը ներբողէ եւ կը փառաբանէ այսպէս.— «Հնշտակ ի մարդկանէ, մարմնատեսիլ քերտվրէ, երկնաւոր արքայուհի, մաքուր որպէս զոյս, գերազանցող զնուկութիւն անկոխելին, սրբութեանց երանաւոր խոստման տեղի, եղիւ շնչական» են:.

Այս բոլոր վերագրումները եւ փառաւորութիւնները Ս. Կոյսին գնահատութիւնն են, որ խնամրութեան, հնազանդութեան եւ սրբութեան առաքինութիւններով փայլեցաւ Բեթղեհէմի մասերէն մինչեւ Գողգոթ-

բայի բարձրումը՝ երբ իբրեւ մայր արտասուքոր աչքերով տոկաց իր անմեղ Միածին Որդւոյն խաչելութեամբ:

Բայց անկէ ետք անհաշուելի թիւով սերբասուն կիներ եկան զարդարելու մեր պատմութեամբ էջերը: Հայց. եկեղեցւոյ առաջին շէնքին շաղախին մէջ Ս. Սանդուխտի եւ յետոյ Ս. Հովսէփսի մանց եւ Գայեանեանց տիրինը խառնուեցաւ: Անոնցմէ վերջ եկան եղիշէ պատմագրի ներկայացուցած «Տիկ-նայ Գափկասունմէ» եւ բազմաթիւ ուրիշներ, որոնք զարդարուեցան Ս. Կոյսի առասփնուրիներով եւ մեր գոյութեամբ պայտարի մէջ հերոսութիւններ հանդիսացան:

Աշխարհի շատ մը կրօնները դիցաբանական կամ առատելական սկիզբ մը ունին, բացի Քրիստոնէութենէն: Միայն Քրիստոսն է որ բոլորովին զերծ է հեթանոսական տարրերէ, որովհետեւ պատմական դէմք մըն է եւ ծնած է Ս. Կոյս Մարիամէ:

Ինչպէս բոլոր Արեւելեան եկեղեցիներուն, այնպէս ալ Հայ եկեղեցւոյ մէջ, յատկապէս Ս. Կոյսին հանդէպ շատ կանուխ ծառանակներէ ի վեր խորանի յարգանք եւ պաշտամունք ընծայուած է: Սակայն ոչ մէկ պատճառ կայ առարկելու համար որ Ս. Կոյսին վերաբերմամբ մեր սէրը կը ճանաչուի: Աստուծոյ հանդէպ մեր պաշտամունքը: Եթէ իրաւացի աչազէս ըլլաք, Յիսուս շատ ամճաւոր Տիրամայր մը ընտրած պիտի ըլլաք: Առանց Տիրամոր մեհի իր Որդին պիտի չունենայինք: Թէեւ մեր ամէնօրեայ աղօթքին մէջ Աստուծոյ կ'ըսեմք.— «Ձեռք մեր համապագորդ տալ մեզ այսօր», սակայն միւս կողմէ չենք արհամարհեր ո՛չ մշակել եւ ո՛չ ալ հացագործը, որոնք հաց կը պատրաստեն: Այնպէս ալ Աստուածային խորհուրդներու հանդէպ մեր սէրը ոչ Ս. Կոյսով կը սկսի եւ ոչ ալ անով կը վերջանայ: Անկիւ պատուաւ մըն է որուն մէջէն Արարիչին մասին սկզբնական ծանօթութիւններ կ'ունենանք: Լուսինը՝ արեւուն լուսը չի նսնայցնիր զայն պակասեցնելով: Լուսինը մոխրացած կոյտ մը պիտի ըլլալ տեսանալ միջոցին մէջ, առանց արեւու լուսին, որուն զուլացումէն կը փայլի: Տիրամայրը իր Որդւոյն ցոլացումէն է, առանց որուն իր լուսը ոչինչ պիտի ըլլաք: Իր Որդ-

ովը Ս. Կոյս Մարիամը բոլոր մարդոց Մայրն է: Մութ գիշերներուն լուսինը կը լուսաւորէ մեր շրջապատը. լուսնին միջոցաւ կ'եզրակացնենք արեւին գոյութիւնը: Ուրեմն աշխարհի մթութեամբ մէջ երբ մարդիկ կը հեռանան Աստուծմէ — որ լոյսն է աշխարհի—, մեծ կը ճայինք Ս. Կոյսին՝ որ մեզ առջնորդէ մինչեւ արեւածագը:

Երբեմն ազդարական կեանքի մէջ կ'ըսենք.— «Առաջին տեսնելուս սիրեցի այսինչը»: Ամէն մարդ իր հոգիին մէջ կը պահէ պատկերը ամբողջ՝ որ կատարեալ է: Ուստի պիտի ուզէք որ իրեն սիրելի ամբողջութիւնը իր երազին կամ իտելալին նման, որուն կատարելութեան սկզբնապատկերը չինած է հոգիին մէջ: Պատահաբար կ'ըսէ թէ մեր ունեցած գիտութիւնը նախկին կեանքի մը յիշատակներէն կազմուած է: Անշուշտ ճիշդ չէ այս հաստատումը, բայց ճշմարտութեան մասին կը կը պարտաւորէ, երբ ըսել կ'ուզուի որ մեր մտածումներէն, սովորութիւններէն, փորձառութիւններէն, մեր փափաքներէն կազմուած իտելալ մը կամ մտապատկեր մը ունինք, չինած ենք մեր մտքին մէջ: Այսպէս ի՞նչ կերպով պիտի բացատրենք առաջին ակնարկով մեր տեսած իրերը կամ մարդիկը սիրելին: Անոնց հետ մեր ծանօթացումէն առաջ ունինք մեր մէջ առանց անգործակցելի օրինակի, գործաւորաստած ենք ինչ ինչ մեր ներսիդին: Անտեսանելի ճարտարապետ մը մարդկային հոգւոյն մէջ կ'աշխատի պատրաստելու համար այն իտելալ ձեւը, պատկերը, բոլոր այն մարդոց համադրութեամբ՝ որ ամհար տեսած կամ կարդացած է գիրքերէն կամ տղապարտած է, եւ անշուշտ կը յաւայ որ օր մը այժմեր տեսնեն զայն: Ի՞նչ մեծ գոհում, նակովութիւն կը գգամք երբ կը տեսնենք որ մեր երազը կը իտելալ, կ'եղանի է եւ ամբողջ որ կը տեսնենք՝ մեր սիրտը մարմնացումն է:

Դժբախտաբար մեզմէ ոմանք իրենց ամբողջ կեանքի ընթացքին չեն կրնար հանդիպել իրենց մտատիպարին: Բայց բացարձակ եւ անգործակց չմտատիպարը Աստուածն է եւ բոլոր մարդկային սէրերը Աստուածային յաւիտեական սիրտը առաջնորդող սկիզբն են: Մարդկային սէրը ստուերն է միայն այն միւս յաւիտեական սիրտը իմ, որուն շատ

յաճախ բնաւ չեն կրնար քափանցել կարգ մը մարդիկ, գոհամալով անշուշտ միայն ստուերական վիճակներով: Իրապէս զարմանալի եմ մարդերը. կ'ազնիւ ամբողջ սիրոյ ծով մը ըմպել — որ Աստուածային սէրն է—, բայց կը գոհանան գաւաթով մը միայն....:

Աստուած ալ ամբողջ արարչագործութեան նախատիպարները ունի իր մտքին մէջ, ինչպէս ճարտարապետ մը շինուելիք շէնքի մը ամբողջ ծրագիրները նախապէս ունի իր մէջ իրքեւ յղացում: Այնպէս ալ յախտեաններէն առաջ Աստուած իր մտքին մէջ ունէր բոլոր ստեղծուած բաներուն գաղափարը: Մտքը կամ ծաղիկը ստեղծուած են՝ որովհետեւ կը համապատասխանեն Աստուծոյ գաղափարին: Բայց այսպէս չէ մտորոց պարագային, որովհետեւ մարդիկ ազատ ստեղծուած են եւ Աստուած մարդոց մասին երկու պատկերներ ունի. առաջինը անշուշտ այն պատկերն է որ մենք ենք, իսկ երկրորդը ԱՅՆ՝ ԶՈՐ ՊԵՏԵՐ ԸԼԼԱՏԻՆՔ:

Աստուած իր մտքին մէջ իտեղական նախատիպարը ունի եւ անշուշտ ունի նաեւ իրականութիւնը, այսինքն ճշմարիտն ու կեղծը: Այսպէս է, որովհետեւ մարդոց մէջ խախտած է համեմատութեան չափը: Կորսւցնուցած ենք ուղղութիւնը, նաւագած ենք եւ մեր պատկերը տօգումած է: Մեր մեղքերը կը նաւագենք, կը հեռացնեն մեզ միայն Աստուածային սիրոյ ջերմութիւնն է որ կը մօտեցնէ մեզ նորոգութեան եւ վերականգնութեան, ասոր համար հեռացած

մարդիկ Աստուածային մտատիպարին չեն նմանիր:

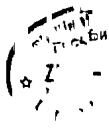
Մարդկային պատմութեան մէջ մէկ հոգի կայ որուն մասին Աստուած մէկ պատկեր ունի, որովհետեւ Աստուածամօր մէջ ճշգրիտ համաձայնութիւն մը կայ իր եղածին եւ Աստուծոյ պահանջումին միջեւ: Բոլորս ալ հեռու ենք տիպար անհատներ ըլլալէ: Բայց Ս. Կոյս Մարիամը տիպար կ'իմ մը՝ էր. «Իշդ այնպէս» ինչպէս Աստուծոյ մըտքին մէջ կար յղացուած եւ ծրագրուած: Այս պատճառով ալ Աստուած սիրեց զայն անոր ծնունդէն առաջ, աշխարհի սկիզբէն ալ առաջ: Ս. Աստուածածինը յախտեցաւ գոյութիւն ունեցած է Աստուծոյ մտքին մէջ իրքեւ մայրութեան գաղափար, որովհետեւ անիկա բոլոր մայրերուն մայրն է եւ աշխարհի առաջին սէրը:

Մեզիք առաջին անգամ կ'ընդունու մտաւ այս աշխարհ: Եւսն ներմուծեց զայն եւ մեղքին խալոցը մահն էր: Ժամանակի ընթացքին ուրիշ կ'իմ մը՝ Ս. Կոյս Մարիամ, իր սրբութեամբ ծնունդ տուաւ անմեղութեան, որ մահը եւ մեղքը վերցուց այս աշխարհէն: Եւսն ծառին պտուղը կերաւ. մենք՝ ծառի փայտին վրայ նվաւած Գրիստոսի Մարմինը ճաշակելով կը փրկուինք:

Այսպիսի խորհուրդներ ունենալով է որ Հայ ժողովուրդը իր հայրենիքին մէջ քարով ու խոտի գացած է գունդ առ գունդ դէպի Ս. Աստուածածնայ վանքերը եւ դիմած է ամոր բարեխոսութեան եւ ազօրանուէր մաղթանքներով մրմնջացած է. «Զիեզ օրհնութեամբ մեծացուցանեմք»:

Աղեքսանդրիա

ԶԱԽԷՆ Ծ. ՎՐԴ. ԶԻՆԶԻՆԵԱՆ

ՍԱՅԱԹ ՆՈՎԱՅԻՆ

Արեւաշող
Սէրո՛վ մաշող
Թախծութիւն,
Սազին դողող
Սիրտ ողողող
Քաղցրութիւն...

Վերհերդ՝ վա՛րդ,
Յաւդ՝ արգաւանդ
Ակ վընիտ,
Աչքէդ հոսող
Արցունքդ էր ցո՛ղ,
Մարգարիտ...

Դուն մեր ցեղին
Սէր-մեղեդի՛ն
Ես, Գուսա՛ն,
Մեր յոյգերուն՝
Դուն սիրասուն
Յո՛րդ Մուսան:

Երգո՛վ մըտիր
Դուն անխրտիր
Ամէն տուն,
Մէկուն յո՛յս բեր,
Միւսին՝ տարբե՛ր
Խնդութիւն:

Մէկուն՝ օրօ՛ր,
Երգովդ անդորր
Տար սրտին,
Քուն բեր մէկուն,
Սէրով անհուն
Պահէ մին...

«...Եկար սիրով
—Ըսին, սուրով
Մեռար դուն...»:
Սայաթ Նովա,
Ո՛չ, մահ չըկա՛յ
Երգերուն...

Հայ Ազգդ հազիւ
Բացած մեղմիւ
Կեանքն ի լոյս,
Գուսա՛ն իմ մեծ,
Քե՛զ ողջունեց
Սիրայոյգ.

Ու կըտակեց
Սիրերզն անեղծ
Քու հոգւոյն՝
Գալիք անվե՛րջ
Եւ անընդմէ՛ջ
Դարերուն...:

ՄԱՌԻ ԱԹՄԱՃԵԱՆ

Մենք տառապանքի ծովէն ենք անցեր,
 Մենք ջրըդեղուած ենք հըրով, արիւնով,
 Տառապանքէն մենք իմաստուն դարձեր,
 Կը յառաջանանք հիմա նոր հունով:

Նորէն կը շինենք տաճար ու պալատ,
 Մենք յաւերժութեան նորէն կը դիմենք.
 Մեր հոգին նորէն պայծառ, անաքատ,
 Անժառնգ զըրաւով մենք զայն կը գինենք,

Որ անմաշ մընայ ժամանակին դէմ,
 Ինչպէս պապերու մեր հոգին անբիծ.
 Տեսնողներն անոր որ երկըրպագեն,
 Թըբնելով անցնին ձեր յիշատակին:

Դուք ազտատութեան, տիգմի բընակիչ,
 Երէկ եւ այսօր, նոյնն էք յաւիտեան.
 Ձեր ետեւ թողած միայն արեան գիծ,
 Միայն անբակ ու հըրդեհ միայն:

Ինչպէ՞ս պիտի դուք ապրիք ա՛յ հիմա,
 Դուք մեր արիւնով տըզրուկներ սընուած.
 Դուք ազտատ ու ծոյլ, տըգէտ ու տըխմար,
 Օգնութիւն հայցող ձեռքերնիդ միշտ բաց:

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՖԻԼԱՏԵԼՖԻՈՅ ՀԱՅԵՐԷՆ ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐԸ

(FREE LIBRARY, PHILA. PA., U.S.A.)

Rare Books Department

Թ.

ՁԵՌԱԳԻՐ ԹԻՒ 119 — ՁՈՐՍ ԱՌԵՏԱՐԱՆՆԵՐ

ՆԿԱՐԱԳԻՐԱԿԱՆ. —

Ձևագիրս կը բովանդակէ Ձորս Աւետարանէրը հայերէն տառերով եւ սակայն թրքերէն լեզուով: Թերթֆ՝ 169: Մեծաւ-
քիւն՝ 18x11.8x3.5 սմ., 36 առջ ամէն էջի
միայ: Պահպանակ՝ թղթեայ, 3 թերթ
սկիզբը եւ 5 մերջը: Նիւթ՝ թուղթ: Կողք՝
տախտակեայ կաշեպատ. երկու երեսներն
ալ ոսկեզօծ շրջանակ, մէջը խաչ մը, միւսն
խաչեալ Քրիստոս: Հանգամանք՝ լաւ:
Գրութիւն՝ բոլորգիր. սկզբնատուք կար-
միրով: Մանրանկարք՝ 11 հատ. թուղթ
1ա, 2ա, 3բ, 43ա, 81բ, 84բ, 128բ, 164բ,
165ա: Սոյն մանրանկարները հնազոյն ձե-
ռադրէ մը առնուած են եւ փակցուած այս
ձեռագրին մէջ: Կը ներկայացնեն Աւետա-
րանիչներն ու աւետարանական դրուակներ:
Տեղի՝ անծանօթ(*): Թուակալ՝ հաւանա-
բար ԺԷ. Դար: Ստացող՝ «Ռէքանչայո աղա
եւ ամուսին իւր Անա խաթուն»: Յիշատա-
կարան՝ չկայ: Նկատառութիւն՝ սկզբի
կողքի ներքնակողմը կայ Ձևագրիս սեփա-
կանատիրոջ անունը՝ M. Louise Stowell.

ԲՈՎԱՆԴԱԳՈՒԹԻՒՆ. —

1. Առաջին լման էջին միայ կայ մանրա-
նկար մը. ձիաւոր մը խաչի ձեռքին եւ աջ

ձեռքին երկար նետ մը, որով կը սպաննէ
ուրիշ ձիաւոր մը (աւելի մանր քան ուռա-
ջինը): Ձիաւորի խաչի կողքին գրուած է
կարծիք մեկանով պարուն խելանէն է զոյ
ազգիսն կոտորէն:

2. Երկրորդ լման էջը կը պարունակէ Ա-
ւետարաններու համեմատական տախտակ
մը: Էջս խորանագրող է:

3. Երրորդ էջ մանրանկար մը Լուս, Վեր-
սարդիան է սերեաց զերհանն արձանագ-
րութեամբ: Ձիաւոր մը աջին խաչ եւ ձախին
նետ մը, կը սպաննէ միշտակ: Ձիուս ետին
կ'երեւին երկու դէմքեր, որոնց համար մե-
լանով կայ «զերիքն» արձանագրութիւնը:
Այս էջին փակցուած է համեմատաբար
աւելի հին թղթեայ ձեռագրի մէկ էջը, ուր
գրուած է Մատթէոսի Աւետարանի նախա-
բան-նկարադրականը:

4. Երկրորդ եւ երրորդ թուղթերու մէջի
էջը հայերէն գրաբար էջ մըն է եւ կը ներ-
կայացնէ Մատթէոսի Աւետարանի Ա. 1-10
համարները:

5. Թուղթ 3բ լման էջ մանրանկար մը
Մատթէոս Աւետարանիչի, նստած է եւ կը
դռէ: Յաջորդ էջին կը սկսի թրքերէն լեզ-
ւով եւ հայերէն տառերով Մատթէոսի Աւե-
տարանը: Էջը խորանագրող է եւ լուսա-
ցադրող, սակայն ոչ բարձր արուեստի
գործ: Մատթէոսի Աւետարանի միջին
զլուս է: Համար 23-ը գրուած է նաեւ հո-
յերէն գրաբար լեզուով, թրքերէնին հանդի-
պակաց, պարբերաբար անդամ մը աջին եւ

(*) Մոհամէտ Մըմար պարսիկ բանասէր, ինչ
տառալով չի գիտցուիր, կը խոյսի լէ Ձեռագրիս
գրութեամբ վայրը Ասամա է (կիլիկիա): Տես «A
Descriptive Catalogue», 1936:

անկամ մը ձախին: Վերոյիշեալ համարէն հոգ շարունակուած է միայն թրքերէնով:

ՄԱՆՐԱՆԿԱՐՔ.— Թուղթ 43տ կը ներկայացնէ լման մանրանկար մը. մեծ խաչ մը, դապաթին Գրիստոս: Գրուած կայ «գալլոստան որ խաչն զգրիստոս ի զլուին ունի»: Քրիստոսի աջին ճառագայթներով ղէմք մը, կլոր, վրան գրուած «արեգակն», իսկ ձախին կլոր ղէմք մը՝ «լուսինն»: Խաչին շորս անկիւնները չորս հրեշտակներ փողեր կը հնչեցնեն. հոս գրուած է «փողն հրնչէ»: Խաչին ստորոտը երկու անձեր, այր մը եւ կին մը, որոնց համար կայ հետեւեալ յիշատակարանը. «Յէրանշափ աղէն է եւ ամուսինն իւր անս խաթուն. ստացող որ աւետարանիս»:

81բ մանրանկար Մարկոս Աւետարանչի:
84բ մանրանկար Ղուկաս Աւետարանչի:
85բ մանրանկար որ կը ներկայացնէ Տեառնընդոտալը: Վրան կարմիրով գրուած «սր ան ընդոտալն է»: Մարկամ, Յիսուս Քրիստոս, Աննա, Սիմէոն Ժերոնի, եւ Լուին Յովսէփ տատրակներ ձեռքին:

128բ Յովհաննէս Աւետարանչի նկար:
156բ Հոգեգալտեան մանրանկար. տակը գրուած է «գան զլուխը ամբն»:

164բ եւ 165ա կը ներկայացնեն Տ. անձերու փորագրուած տիպով պատկերներ, որոնք փակցուած են հետադարձ: Վրայն անձնաչափ գոյններով անցած են: Կը ներկայացնեն Հին Կտակարանի ութ մարգարէներ:

Ժ.

ՁԻՆԱԳԻՐ ԹԻԽ 120 — ՍԱՂՄՈՍԱԳԻՐՔ (Ժամագիրք)

ՆԿԱՐԱԳՐԱԿԱՆ.—

Ձեռագիրս Ժիսական մատենանի վերածուած Սաղմոսագիրք մըն է, որ Սաղմոսներէն դատ որոշ մասեր կը պարունակէ Հայց. Եկեղեցւոյ Ժամագիրքէն: Մեծութիւն՝ 11.2 X 8.5 սմ., 20 տող իւրաքանչիւր էջի վրայ: Թիքք՝ 222: Նիւթ՝ մագաղաթ: Գրութիւն՝ մանր բոլորգիր: Լուսանցադարձ՝ Ձեռագիրս ճոխ է մանր լուսանցադարձերով, թռչնային դարձերով եւ խորաններով — ընդհանրապէս կարմիր եւ կապոյտ գոյններով: Հանգամանք՝ թերթերը լաւ վիճակի մէջ են, սակայն դիւրերը տառկացած են եւ սրբուած, ու շատ յաճախ անընթեռնելի: Կոզը՝ առիտակեայ կաշեպատ: Մանրանկարք՝ 4 լման էջերու վրայ՝ 24բ, 52բ, 102բ, 184բ (միջակ կարուստի գործ), ի չը ներկայացնեն Մովսէս, Դաւիթ եւ այլ մարգարէներ: Պահպանակք՝ թղթեայ: Յիշատակարան՝ կը պակսի: Գրիչ՝ անծանօթ, յիշատակարանի չգոյտթեան պատճառով: Թուական՝ հաւանօրէն ԺԶ. Դարու գործ:

ՔՐՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ.—

Օրինակ մը տուած ըլլալու համար, էջ

22բ-ի կէսէն կը սկսի մաղթանք «Քրիստոս է իմ Աստուած եւ փառաւոր առնեմ դաս» եւ այլն: «...Բարեխօսութեամբ սրտյ Սծծնին եւ վասն սր խաչի թո պատուականի տէր ընկալ...»: Յետոյ քարոզ «վասն ի փրուստո» աղօթք «Տէր Տուրնջեան»: Մաղթանք «Սաղմոսիւք եւ օրհնութեամբ» եւ ապա «Հայր մեր»:

Նոյն բանը Գուրգայս Խ-ի վերջաւորութեան:

150-րդ Սաղմոսին վերջ կը կարդան.— «Այս սաղմոս ինքնագիր Դաւթայ է արաքս թուոց ի ժամանակի՝ զի ել նա նահատակ ընդդէմ Գողիադու առաջի Սուրբի»: «Փոքր էի եւ եղբարս իմ եւ կրտսեր ի տան հօր իմո. արածէի դիտինս հաւր իմոյ»: Այսպէս եօթը համար կը շարունակուի: Ապա Աղօթք Մանասէի Թաղաւորին «Տէր Ամենակալ»։ Ապա Աղօթք Տճ. Ներսէսի Հայոց կաթողիկոսի ասացեալ Հաւատով Խոստովանիմս: Ձեռագիրս կը վերջանայ «Աղբիւր անմահութեան» համարի «ապաշխարութեամբ ոպ» բառերով: Մնացեալը կը պակսի:

Վ Ե Ր Զ Ա Բ Ա Ն

Ներկայ յօդուածով կը լրանայ շարքը Ֆիլատելֆիոյ Կեդրոնական Մատենադարանին մէջ ի պահ զրուած տասը հայերէնի ձե-

ա. Թիւ 115	ԱՒԵՏԱՐԱՆ	գրուած	1504	Թուին	Թուղթ
բ. Թիւ 116	ԱՒԵՏԱՐԱՆ	»	1640	Թուին	Թուղթ
գ. Թիւ 117	ԱՒԵՏԱՐԱՆ	»	ԺԷ. Դար		Մագաղաթ
դ. Թիւ 118	ԱՒԵՏԱՐԱՆ	»	1769	Թուին	Մագաղաթ
ե. Թիւ 119	ԱՒԵՏԱՐԱՆ	»	ԺԷ. Դար		Թուղթ
զ. Թիւ 120	ՍԱՆՄԱՍԳԻՐԻՔ	»	ԺԶ. Դար		Մագաղաթ
է. Թիւ 121	ՄԱՆՐՈՒՍՈՒՄ	»	1314	Թուին	Մագաղաթ
ը. Թիւ 122	ՄԱՇՏՈՑ-ՃԱՇՈՑ	»	1654	Թուին	Թուղթ
թ. Թիւ 123	ԾԻՍՈՒՍ ՈՐԴԻ	»	1628	Թուին	Մագաղաթ
ժ. Թիւ 124	ԱԽԹԱՐՔ	»	1816	Թուին	Թուղթ

Ուսումնասիրութեան ընթացքին հանդիպեցանք հետաքրքրական եւ արժէքաւոր ձեռագիրներու եւ պատմական նշանակալից դէպքերու եւ թուականներու: Մի քանի մատենաներու մէջ ուշադրաւ էին որոշ պատմական վաւերադրեր եւ Հայ Եկեղեցւոյ Համար անձանօթ մնացած որոշ աղօթքներ կամ ծիսական արարողութիւններ: Օգտակար պիտի ըլլայ անոնց հրապարակումը անտարակոյս: Այս առթիւ շնորհակալ պարտինք ըլլալ Մատենադարանի Զեռագրատան Տեսչուհի Miss Shaeffers-ի, որ հաճոյքով մեր տրամադրութեան տակ դրաւ վերոգրեալ Զեռագիրները եւ անոնց վերաբերեալ կարդ մը նօթեր՝ հրատարակուած պարսիկ լատնասէր Muhammad Simsar-ի կողմէ:

Միայն Նահանգներու այլ քաղաքներու մէջ եւս Պետական Զեռագրատուններու մէջ ի պահ զրուած են Հայերէն Զեռագիրներ, որոնք կարեւոր մասամբ ցուցակագրուած են Օրդ. Մերարիի Տէր Ներսէսեանի կողմէ: Մինչ ցուցակագրեցինք անոնք որոնք Օրիորդ Տէր Ներսէսեան առիթ չէր ունեցած տեսնելու, ինչպէս Ֆիլատելֆիոյ, Նիւ Եորքի Կեդրոնական Մատենադարանի, Պոստոնի, Տիթթոյիդի, եւ Գլիլլեսի: Յատկանշական եւ թանկագին Աւետարան մըն է Տիթթոյիդի ԺԳ. Դարու մատենար: Նիւ Եորքի Morgan Library-ի մէջ ի պահ

ապրիլմբրու ցուցակագրումին, որ պարբերաբար լոյս տեսաւ «Միոն»ի անցնող երկուսերեք տարուան որոշ թիւերուն մէջ: Հետեւ հայի է ցախի արդ ձեռագիրներուն:

գրուած են երկու տասնեակ մը արժէքաւոր Հայերէն Զեռագիրներ, զորս տեսանք եւ որոնց մասին մանրամասնեալ ցուցակ մը պատրաստած է Օրդ. Ս. Տէր Ներսէսեան:

Ստոյգ եւ պաշտօնական ցուցակէ մը մեր քաղաք տեղեկութեանց Համաձայն Հետեւեալ Հայերէն Զեռագիրները կը գտնուին Միացեալ Նահանգաց զանազան քաղաքներուն մէջ: Յանձնարարելի է որ անոնք եւս ցուցակագրուին ըստ կարելւոյն, եթէ ցարդ չեն տեսնուած Հայ պրպտողներու կողմէ: Օգտակար պիտի ըլլայ նաեւ Հայերէնի թարգմանել Օրդ. Տէր Ներսէսեանի ցուցակագրած ձեռագիրները, որոնք կարեւորութեամբ նկատի կրնան առնուիլ մասնաւորաբար Հայաստանի գիտնական-բանասէրներու կողմէ, որոնք տարիներէ ի վեր կ'աշխատին Հաւաքել Զեռագրաց ցուցակներ ու զանոնք լոյս ընծայել յաջորդական հատորներով:

Անոնք են այն ձեռագիրները (Հայերէն) որոնք ի պահ զրուած եւ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու այլազան կեդրոններու մէջ:—

1. SAN MARINO, CALIF. H. E. Huntington Library. HM 54 Gospels in Armenian.

Թուղթ, ԺԶ. Դար, 262 թերթ, 30 x 20 սմ., Կապաղովկիոյ Կեսարիա քաղաքի մէկ վանքին բերուած:

2. BERKELEY, CALIF. Library of University of California.

Թիւ 5. Աւետարան, ԺԶ. Դար, 205 թերթ, 21×66 սմ. բաժանմ. 2554:

3. WASHINGTON, D. C. The Freer Gallery of Art.

Թիւ 12. Աւետարաններ, ժողով. Դար, 338 թերթ, 31×24 սմ.:

Թիւ 13. Աւետարաններ, ժողով. Դար, 113 թերթ:

4. CHICAGO, ILLINOIS. Library of University of Chicago. No. 139 B. S. 3554 A. 7. 14—879703.

Թիւ 139. Աւետարան, թուղթ, 299 թերթ, 22×16 սմ.:

5. OTTUMWA, IOWA. Library T. Henry Foster.

Թիւ 11. Միսարան, թուղթ, թուական 1679:

6. BALTIMORE, MARYLAND. Walters Art Gallery, N. Charles Street.

Թիւ 26. Աւետարան, թուղթ, ԺԵ. Դար, 241 թերթ, 26×19 սմ. : Նաեւ Թիւ 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33 ալ Ձեռագիրներ:

7. BALTIMORE, MARYLAND. Library Robert Garret, Garret Blvd.

Թիւ 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23. Աւետարան, Սաղմոս, Շարակնոց, Ագոթագիրք եւ Միսարան:

8. MONTREAL, CANADA. Library of McGill University.

Թիւ 4. Միսարան յունարէն մասով, թուղթ, ԺԵ. Դար, 310 թերթ, 16×10 սմ.:

Այս Ձեռագիրները տեսնելու առիթ չենք ունեցած եւ ինչ տեղեկութիւն որ տուած ենք քաղած ենք միջազգային Ձեռագրաց ցուցակէ մը: Հարկ է որ ասոնք եւս մանրամասնութեամբ ցուցակագրուին մօտաւոր ապագային:

Յունիս, 1965
Ֆիլատելֆիա

ՋԱԻՆ ՎՐԴ. ԱՐՋՈՒՄԱՆԵԱՆ

ՀԱՄԱՐՈՏ ՑՈՒՑԱԿ ՓԵՐԻԱ ԳԱԽԱՌԻ ԳՐԱԳՐԵՐԻ

Վերին Սպահանի Նահանգի Հայաշատ գաւառն է, ուր այժմ ապրում են շուրջ տասնչորս հազար հայեր, տեղաւորուած տասնեօթ գիւղերի մէջ:

Գաւառը հաստատուել է Շահ Արքայան ձեռն գաղթի օրերին: Անցեալում ունեցել է մինչեւ 28-30 հայկական գիւղ, իսկ 1946 թուին ունէր 24 գիւղ, որոնցից ութը՝ Աղի-գան, Աղնաւուլ, Բծկերտ, Դալան, Խոջի-գայա, Մազարաա (Ներքին Խոյզան), Մու-ղան եւ Սէյրաբաթի (Արթունաբաթ) ներգաղ-թեցին մայր Հայրենիք: Այժմ ունի 17-ը հայկական (մի քանիսր պարսկախոս) գիւղ, որոնք են՝ Բոլորան, Դրախտակ, Խոյզան (գիւղին), Խունգ, Հաղան, Հազարջոր, Հալամիլիք, Հարդուն, Միակերտ, Նամա-կերտ, Շահրուլաղ, Շուբիկան, Ջիզան, Սանդիրարան, Սնկերտ եւ Սաարան: Սոյն գիւղերի վրայ պէտք է աւելացնել նաեւ Դալան գիւղը, ուր ներգաղթից յետոյ վե-րաբնակուեցին մի քանի տուն հայեր:

Ինչպէս Սփիւռքի հայկական միւս գա-ղութները, Փերիայի ժողովուրդն եւս ար-տադաղթին Հայաստանից իր հետ բերել կամ իր նոր բնակավայրում գրել տուել ու յենել է զրչապէր Աւետարաններ եւ ձեռագիր այլ գրքեր, որոնք ի յիշատակ իրենց դրուել են եկեղեցի կամ պահուել տներում եւ որ-պէս «Մըրտց Աւետարան» հասոյթ բերել տի-րոջ համար^(*):

Անշուշտ Փերիայում եղած ձեռագիրները ամբողջութեամբ չէ որ այսօր հասել են մեզ: Կարելի է ասել եղածների խոշոր մասը փճացուել, կողոպտուել ու կորել են եւ միայն մի չնչին տողուն է որ պահպանուել են ու փրկուել զանազան արհաւիրքներից:

Այս ձեռագիրներից ոմանք, ի մասնա-ւորի մագաղաթեայ Աւետարանները, ունեն

իրենց ուրոյն պատմութիւնը, սկսեալ գրը-լութեան օրից մինչեւ մեզ: Հասած ժամա-նակու

Աւետարաններից ոմանք անցել են բաղ-մաթիւ սրից ու հրից եւ ունեն ողբերգական անցեալ: Այս առթիւ բանասէր Պրն. Գ. Ար-գաբեանը «Մատենադարան» խիստ արժէ-քաւոր գրքում (Երևան, 1962, էջ 6) հե-տեւեալ ձեւով է արտայայտուած.

«Հազարամեայ պատերազմների մաս-նակցած յանրժապան գիմնարների մասն, ձեռագրերն իրենց վրայ կրում են արեան ու վերքի, կրակի ու կողոպուտի, անբաժա-թեան ու գերութեան հետքեր: Շատ ձե-ռագրեր փրկուել են մարդկային կեանքի գնով»:

Փերիայի ձեռագիրներից ոմանք ունեն հետաքրքիր անցեալ եւ ողբերգական պատ-մութիւն: Որպէս նմոյշ այստեղ բերում ենք երկու օրինակ:

Առաջինը Դրախտակ գիւղի Աւետարանի մէջ եղած յուշագրութիւնն է, որ պատմում է Աւետարանի գլխով անցած դէպքերը (թւրթ 239 [բ]).

«Մահմուտն որ ըսպահան քաղաքն ա-րաւ, քիւն Ռձձ-ումն, էի քիւն ՌձձԱ-ումն որ քախայ(ւ)որ փոփոխութիւն էր Փերիա միապումն, շատ ք(ր)ի(ս)տոնեայ ըսպանե-ցին յեսիր տարան այս ք. աւետարանը. այլ Դարքիի գեղիցն տարան տաճկաւաքն, աղ-վան եկաւ էմ գեղն քնայցիմք տարաւ, ք. ա-ւետարանս այլ համեց բերեց Դարքիի գե-ղումն, որ է քիւն ՌձձԱ-ումն, եւ մեղայ- (ւ)որ ամարժամ Անդրեասն ք. աւետա-րանս տարայ Դարան, որ գեղովի միմ տարի կացամք, տեղն որ յաղբուլս էր էլ աղ (թւրթ 240 [ա]) վանի զօշում եկաւ տարաւ ըսպահան քաղաքն, միմչի միմ տարի, միմ օր ըռէիս Թէմուրագն միմ քանի մ(ա)րդի հետ գնալիս գուլիմի գուտեանմէ միմ քուրճի դուքանում քաղմած է, գեղովի միմ իքիմի (գրամի անուն) տվինք ք. աւետարանը»

(*) Տճերում պահուող Աւետարանները Փերիա-յում եկեղեցի են դրուել, սոյն գրքի սկզբներում, ղմորիւի քեմակալ առաջնորդների ջանքերի:

բ(ե)րիմը՝ գեղումն քիւն ԹՃՀ-ումն, եւ մե-
զայ(ւ)ձք տէր Անդրէաս ծառայ եմ քր. ա-
ւետարանիս»(**):

Երկրորդը՝ զաւառի ամենահին՝ փրկչա-
կան 1069 թուին գրուած մագաղաթեայ Աւե-
տարանն է, որ դնուել է Զարդուն գիւղի
Մարկոսեան դերձաստանի կողմէջ, մի լոռի
ձեռքէջ, Զարմահալում, 30 ռիալ արծէ-
քով: Վաճառող Լօռք Աւետարանը պատըր-
ւակ ծառայեցնելով, շարունակ դրամ է
կորցում նրանցից եւ նեղում միշտ, որոնք
նեղացած այս անհարկի պահանջներէց,
թոյնում են դիւրը եւ հեռանում: Լօռքը
լսելով նրանց փախուստը հետագայում են
նրանց, ճանապարհին սկսում է կոխիւր, որի
ընթացքում սպանում է Մարկոսի հղայք
Խաչիկը:

Աւետարաններից ոմանք պահպանուել
են կեանքի պնով, կեանք՝ փոռնայել են
դրքը ձեռքէջ չափու համար:

Փերիայում այժմ գտնուում են 56 դր-
շաղերը, որոնցից 31-ը Աւետարաններ են
եւ պահւում են եկեղեցիներում, իսկ 25-ը
պահւում են տներում, որոնք զանազան բո-
ւանդակութիւն ունեն եւ միայն մէկն է Ա-
ւետարան:

Բացի փերոյիցեալ ձեռագրերից ներ-
գաղթի օրերին Հայաստան են ուղարկուել
12 այլ ձեռագրեր, որոնցից 4-ը Աւետարան,
2-ը Յայմատուրք, 2-ը Մաշտոց, եւ մէկա-
կան օրինակ Ճաշոց, Քարոզգիրք, Ոսկեփո-
րիկ, եւ Զայնքալ Շարական (Շէջմիածին»
ամսադիր, 1950, Սեպտ.—Հոկտ., էջ 81):

Վերեւ յիշուած ձեռագրերից բացի,
Փերիայում կան մի քանի այլ դրշաղեր
եւս, գրուած Ստեփանոս Երէջ Հաղարջի-
րեցու եւ այլոց ձեռքով, որոնք ճակատակ
մեր ճիգերի ցարդ չենք յաջողել ցուցա-
կագրել:

Ինչպէս վերեւում յիշեցինք, մեր ցուցա-
կագրած 56 ձեռագրերից 31-ը Աւետարան են
եւ պահւում են եկեղեցիներում, մէկ Մաշ-
տոցի հետ:

Աւետարանների 27-ի նիւթը թուղթ է,
երբեքին՝ մագաղաթ: Աւետարաններից ա-

մենահինը Զարդուն գիւղի մագաղաթեայ
երկաթադիր Աւետարանն է: Դրուել է Յով-
հաննէսի ձեռքով Հայոց ՇժԸ (518, փրկչա-
կան 1069) թուին, Մարագոցի Անանիա ժը-
ւատս կրօնաւորքի պատուէրով:

Աւետարանի 286 (ա) թերթին վրայ կայ
մի վրացերէն յուշագրութիւն, որ ունի հե-
տեւեալ բովանդակութիւնը.

«Ք(րիստոս), եւ ամենայնի ամարժանս
Շերմագանի որդի Դաւիթս մուրեքցի տարր
Աւետարանս Սանակաշէն (գիւղի) (Յով-
հաննէս) Մկրտիչ եկեղեցում, իմ եւ իմ կն-
նակից Հեղինէի հոգու փրկութեամ համար,
ի յիշատակ իմ հօր՝ Շերմագանի եւ իմ մօր՝
Խոռեշանի:

Մակեթաթլիսի (Քաղոց տմսի) 24-իմ,
Քրոմիկեմի 440 | 1312=1751) իմք(***):

Թղթեայ ամենահին Աւետարանները
պատկանում են 14-րդ դարի սկիզբներին,
գրուած 1301, 1304 եւ 1318 թուերին: Պատ-
կանում են ատափնո Պոլզան, երկրորդը
Զարդուն, իսկ վերջինը Մելիկերտ գիւղին:
Միւս Աւետարանները գրուած են 15, 16
եւ 17-րդ դարերում, որոնցից մի քանիսի
վայրն ու թուականը անյայտ է:

Աւետարաններից երեք փոքրը (երկու
մագաղաթեայ, Կամակերտի եւ Հաղար-
ջերիւրի ու մէկ թղթեայ՝ Դրախտակի) ու-
նեն շատ գեղեցիկ ձեռագիր (բոլորգիր): Ա-
ւետարաններից երկուսը՝ Զարդունի մագա-
ղաթեայ եւ Սանկերաբանից մէկը գրուած
են երկաթադրով, իսկ մնացեալները բոլոր-
դիր են: Ոմանք ունեն մագաղաթեայ պահ-
պանակ, Հին մեսրոպեան երկաթագրերով:

Ընդհանրապէս բոլոր Աւետարաններն ու-
նեն Աւետարանիչների նկարներ, իսկ ոմանք
սկիզբներում 5-10 ճատ խորաններ եւ միւ-
շեւ 20 ճատ դունաւոր մանրանկարներ,

(***) Վրացերէն սոյն գրութիւնը, մեր իմըրմե-
տով քարգրամուկ է նրեւանի Մաշտոցի Ամուսն
Մատենադարանի գիտաշխատողների միջոցով, որոնց
յայտնում ենք մեր շնորհակալութիւնները:

Մեր կարծիքով 440 թիւը պէտք է գումարել
Քրոմիկեմի 12-րդ շրջանի՝ 780 քաւի հետ, որ կը
լինի 1220 թիւը եւ այ 12-րդ շրջանի 1312-ի հետ,
քանի որ 1752 թուին Աւետարանը գտնուելիս է եղել
Պարսկաստանում:

(**) Ուղագրութիւնը պահել ենք մոյմուրեանք:
ԹՃՀ=1724 թուին փրկչական:

վերացուած Հին եւ Նոր Կտակարանից :

Անհատական ձեռագիրները պատկանում են 17, 18 եւ 19-րդ դարերին: Գրքի մէջ կ'են-
վայրը, գրիչն ու թուականը անյայտ են,
իսկ թուական ունեցող ամենահին ձեռա-
գիրը մի Յայտմաւուրք է, գրուած 1587
թուին Համիթում, Յովհաննէս դպրի ձեռ-
քով: Այս ձեռագիրները հետեւեալ բովան-
դակութիւնն ունեն. Յայտմաւուրք 5 օրի-
նակ, Բարոզգիրք 5 օրինակ, Մաշտոց 3 օ-
րինակ, Տօնացոյց-Ժամագիրք 2 օրինակ,
իսկ մէկական օրինակ՝ Աւետարան, Տաղա-
րան, Աղթարք, Բառարան, Տաթեւ եւ Խր-
րախճան:

Անհատական գրչագրերը գտնուած են
Խոյզանում՝ 11 օրինակ, Սանդիբաբանում՝
6 օրինակ, Հազարջրի՝ 4 օրինակ, Հազան
եւ Բոլորան՝ երկուական օրինակ: Զցուցա-
կագրութեանը այս ցանկի մէջ չեն մտնում:

Փերիայի ձեռագիրներից Զարմահալ գա-
ւառում եւ Նոր-Ջուղայում անհատների
մօտ կան շուրջ 140 գրչագիր, որոնցից
շուրջ 125-ը մտնում են Տէթ. Կարօ Մինաս-
եանի հաւաքածոյին մէջ:

Տէթ. Կարոյի՝ Աւետարաններից դուրս
եղած ձեռագիրներից կարեւոր տեղ է բռնում
Յովհաննէս Թլկուրանցու մի տաղարանը,
որ թէեւ ուսումնասիրուած չէ, բայց հա-
ւանական է թւում որ մի մասը պատկանի
հեղինակի գրչին: Միւս ձեռագիրների մէջ
կարեւոր է Ալաթանդեղոսը, գրուած 1697
թուին Աստապատի Ս. Ստեփաննոս Վան-
քում:

Զարմահալի երեք եկեղեցում կան 12
գրչագիր Աւետարան, որոնցից մէկը մագա-
ղաթեայ:

Փերիայի գիւղերն ունեն մէկից մինչեւ
չորս Աւետարան, միայն երկու գիւղ՝ Դա-
լան եւ Դալամեյիք դուրկ են գրչեայ Աւե-
տարանից:

Ալթմ մի քանի մասնաւոր նշումներով
ստանք իւրաքանչիւր ձեռագրի համառօտ
նկարագրականը:

Ձեռագրերը բաժանուած ենք երկու մասի.
եկեղեցիներում գտնուող եւ անհատների
մօտ եղող ձեռագրեր:

Ա.

Եկեղեցիներում գտնուող ձեռագրեր

1. (****) Աւետարան— Թերթ՝ 316, մե-
ծութիւն՝ 19×15×5.5 սմ., միւք՝ թուղթ,
գրիչ՝ անյայտ, ժամանակ՝ անյայտ, վայր՝
անյայտ:

Պատկանում է Բոլորան գիւղի Ս. Ղու-
կաս եկեղեցուն: Կոչւում է Ս. Ղուկաս Աւե-
տարան:

2. Աւետարան— Թերթ՝ 240, մեծու-
թիւն՝ 13×10×4 սմ., միւք՝ թուղթ, գրիչ՝
անյայտ, ժամանակ՝ անյայտ, վայր՝ ան-
յայտ:

Պատկանում է Դրախտակ գիւղի Ս. Ա-
ռոփմ եկեղեցուն: Կոչւում է Թուր Մանուկ:

3. Աւետարան— Թերթ՝ 297, մեծու-
թիւն՝ 17.5×12.5×5.5 սմ., միւք՝ թուղթ,
գրիչ՝ Մելիքսէթ, ժամանակ՝ անյայտ,
վայր՝ անյայտ:

Պատկանում է Խոյզան գիւղի Ս. Յով-
հաննէս եկեղեցուն: Կոչւում է Ս. Յովհան-
նէս:

4. Աւետարան— Թերթ՝ 261, մեծու-
թիւն՝ 24×18×7 սմ., միւք՝ թուղթ, գրիչ՝
Հայրապետ երէց եւ Մկարովք դպիր Խի-
ղանցի (մերժինը գրել է միայն Յովհաննու
Աւետարանը), ժամանակ՝ 1619, վայր՝ Շօշ
(Սպանան):

Պատկանում է Խոյզան գիւղի Ս. Աստու-
ծածին եկեղեցուն: Կոչւում է Մաղիկ Աւե-
տարան: Սկզբում օւնի 19 հատ գեղազարդ
նկարներ, ինչպէս եւ Աւետարանիչների նը-
կարները:

5. Աւետարան— Թերթ՝ 289, մեծու-
թիւն՝ 22.5×17.5×8 սմ., միւք՝ թուղթ,
գրիչ՝ Պաւլոս արեղայ, ժամանակ՝ 1566
թ., վայր՝ Ի Սուրբ ուխտս Ս. Սարգսի եւ
որդւոյ Մարտիրոսի... (Տաճկահայաս-
տան):

Պատկանում է Խոյզան գիւղի Ս. Աստ-
ւածածին եկեղեցուն: Կոչւում է Զէրհոր
Աւետարան:

(****) Հերթական համարները նշանակում են
ըստ մեր մաթթօփ կազմած ցուցակի համարների, որ
սկսել են գիւղերի անունների այբբենական կար-
գով:

6. Աւետարան— Թերթ՝ 257, մեծութիւն՝ $33.5 \times 25 \times 8$ սմ., ճիւղ՝ Թուղթ, գրիչ՝ Յակոբ կրօնաւոր, ժամանակ՝ 1301 թ. (փրկչական), վայր՝ Բերկրի, Եղէվանք մեհաւորան:

Պատկանում է Ռոյզան գիւղի Ս. Ներսէս եկեղեցուն: Կոչւում է Ս. Ստեփանոս Աւետարան:

7. Աւետարան— Թերթ՝ 280 (նաեւ եօթ թիւրք մազադաթեայ պահպանակներ՝ 3-ը սկզբում, 4-ը վերջում), մեծութիւն՝ $27 \times 18 \times 6.5$ սմ., ճիւղ՝ Թուղթ, գրիչ՝ Աստուածատուր երէց, ժամանակ՝ 1584 թ., վայր՝ Սպերու գաւառ, Տանձուտիս գիւղ:

Պատկանում է Հաղան գիւղի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցուն: Կոչւում է Ս. Աստուածածին:

8. Աւետարան— Թուղթ՝ 330, մեծութիւն՝ $19 \times 13 \times 6$ սմ., ճիւղ՝ Թուղթ, գրիչ՝ անյայտ, ժամանակ՝ անյայտ, վայր՝ անյայտ:

Պատկանում է Հաղան գիւղի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցուն: Կոչւում է Ս. Նույրէթ Աւետարան:

9. Աւետարան— Թերթ՝ 277, մեծութիւն՝ $15.5 \times 9 \times 5$ սմ., ճիւղ՝ Նուրբ մազադաթ, գրիչ՝ Թոխատցի Միքայէլ, ժամանակ՝ 1626 թ., վայր՝ Կ. Պոլիս:

Պատկանում է Հազարըրբի գիւղի Ս. Աստուածածին եկեղեցուն: Կոչւում է Ս. Ամենափրկիչ Աւետարան:

10. Աւետարան— Թերթ՝ 269, մեծութիւն՝ $20 \times 15 \times 6$ սմ., ճիւղ՝ Թուղթ, գրիչ՝ Սարգիս արեղայ, ժամանակ՝ 1582 թ., վայր՝ Սաւրի գեղ:

Պատկանում է Հազարըրբի գիւղի Ս. Աստուածածին եկեղեցուն: Կոչւում է Ս. Յովհաննէս Աւետարան:

11. Աւետարան— Թերթ՝ 267, մեծութիւն՝ $19 \times 13.5 \times 5$ սմ., ճիւղ՝ Թուղթ, գրիչ՝ Բարսեղ կրօնաւոր, ժամանակ՝ անյայտ, վայր՝ անյայտ:

Պատկանում է Հազարըրբի եկեղեցուն: Կոչւում է Ս. Բարսեղ Աւետարան:

12. Աւետարան— Թերթ՝ 288, մեծութիւն՝ $14.5 \times 11 \times 6$ սմ., ճիւղ՝ մազադաթ, գրիչ՝ Յովհաննէս, ժամանակ՝ 1069 թ.

(փրկչական), վայր՝ անյայտ (Սարազոյ գիւղ?) :

Պատկանում է Հարդուս գիւղի Ս. Նշան եկեղեցուն: Կոչւում է Ս. Անանիա:

13. Աւետարան— Թերթ՝ 275, մեծութիւն՝ $24.5 \times 17 \times 4.5$ սմ., ճիւղ՝ Թուղթ, գրիչ՝ Յովսէփ քահանայ, ժամանակ՝ 1304 թ. (փրկչական), վայր՝ Ասպիւսակաւանք (Արճէշ գաւառ):

Պատկանում է Հարդուս գիւղի Ս. Նշան եկեղեցուն: Կոչւում է Ս. Փրկիչ:

14. Աւետարան— Թերթ՝ 234, մեծութիւն՝ $26.5 \times 18 \times 5$ սմ., ճիւղ՝ Թուղթ, գրիչ՝ Պաշտուտը Սարկաւադ, ժամանակ՝ անյայտ, վայր՝ Ո. Դաւթա(?), Ս. Գէորգայ եւ Ս. Օհանայ վանքում:

Պատկանում է Միլակերտ գիւղի Ս. Աստուածածին եկեղեցուն: Կոչւում է Թուխ Մանուկ:

15. Աւետարան— Թերթ՝ 247, մեծութիւն՝ $24 \times 16 \times 6$ սմ., ճիւղ՝ Թուղթ, գրիչ՝ Յովհաննէս քահանայ, ժամանակ՝ 1318 թ., վայր՝ Բերկրի:

Պատկանում է Միլակերտ գիւղի եկեղեցուն: Կոչւում է Ս. Յովհաննէս:

16. Աւետարան— Թերթ՝ 250, մեծութիւն՝ $27 \times 18 \times 5$ սմ., ճիւղ՝ Թուղթ, գրիչ՝ անյայտ, ժամանակ՝ 1488 թ., վայր՝ անյայտ:

Պատկանում է Միլակերտ գիւղի եկեղեցուն:

17. Աւետարան— Թերթ՝ 239, մեծութիւն՝ $26 \times 17 \times 5.5$ սմ., ճիւղ՝ Թուղթ, գրիչ՝ Աստեփանոս, ժամանակ՝ 1481 թ., վայր՝ Ալբիւս:

Պատկանում է Նամակերտ գիւղի Ս. Ամենափրկիչ եկեղեցուն: Կոչւում է Ամենափրկիչ Աւետարան:

18. Աւետարան— Թերթ՝ 273, մեծութիւն՝ $29 \times 21 \times 6$ սմ., ճիւղ՝ Թուղթ, գրիչ՝ անյայտ, ժամանակ՝ անյայտ (իշատակազորութեանց ամենահին թուականը՝ 1627 թ.), վայր՝ անյայտ:

Պատկանում է Նամակերտ գիւղի Ս. Ամենափրկիչ եկեղեցուն: Կոչւում է Ծաղիչ Աւետարան:

Լ. Գ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

(Զաք. 1)

ՀԱՅ ԵՐԱՃԻՇՏ ՎԱՐԴԱՊԵՏՆԵՐ

Ծ. - ԺԵ. ԴԱՐ

Վաղ-Միջնադարեան երաժշտութեան մասին ընդհանրապէս քիչ բան գիտենք, հատկապէս տեղեկութիւններ միայն, որոնց վրայ հիմնուելով ենթադրութիւններ ենք առնուած։ Երաժշտութեան տեսութիւնը եւ խաղալիքի սխառեմը ընդհանրապէս զարգացան Ժ.-ԺԲ. Դարերում։ Այս շրջանում էր, որ առաջին անգամ Շնորհալու միջոցով եկեղեցական երգերի մէջ մուտք գործեց բանաստեղծական միաշափ մեթը եւ յանգ, որ երաժշտութեան մէջ էլ նոյն դերն է խաղում՝ ինչ որ բանաստեղծութեան մէջ։ Այս շրջանում մեր պոէզիայի եղել են իսկական երաժշտականոցներ։ Մտեղծում են երաժշտական զանազան նոր ձեւեր, զանձեր, տաղեր, մեղեդիներ, եղիցիներ, որոնք շատ արժէքաւոր են իրենց ոճի տեսակէտից, եւ որոնք զուտ հայկական դրոշմ ունեն եւ աւելի զեղարեւոտական կառուցուածք։ Զարգանում եւ կատարելութեան է հասնում մանրուածուէրը Միջնադարեան մեր երաժշտական կերպարանում՝ կամրջածոր, Նարեկայ վանք, Տաթեւ, Հաղարծին, Մշոյ Ղազար վանք, Գլաձոր։ Գլաձորը^(*) մեր Միջնադարեան նշանաւոր համալսարաններից մէկն է եղել, ամենամեծ ռաբանական եւ արդիւնական վարդապետները այստեղ են պատրաստուել։

Գլաձորը մեր մեծագոյն համալսարաններից մէկն է եղել։ Նա իր հիմնադրման ժամանակով գերազանց է Պրահայի (Գերմանիայի լեզուով սովորեցնել հին համալսարանը) համալսարանին մօտ ութնուհին տարով, եւ իր կրթական մակարդակով ու մատենադրական հարուստ ժառանգութեամբ մեր-

ցում է Փարիզի համալսարանի հետ^(**)։ Մօտաւոր դադափար տալու համար մեր համալսարանների կրթական մակարդակի մասին, մէջ ենք բերում Մադիստրոսի խօսքը. «Զի յամենայնի իմաստասէրն խոստովանէ, մանաւանդ ըստ կարողութեան քառիցն արհեստից՝ թուական, երաժշտական, երկրաչափական, աստղաբաշխական»։ Ժ.-ԺԳ. Դարերում խաղերը այնքան են զարգացել, որ այժմ դժուարանում ենք դրանց հէիջ թիւը իմանալ։ Այստեղ բերում ենք Ե. Տնտեսեանի մէջ բերած խաղերի տախտակը (Տես էջ 285)։

խաղերը այնքան են շատացել, որ այժմ անհնար է իմանալ թէ որո՞նք են բուն խաղերը եւ որոնք՝ երկրորդական, օժանդակ խաղերը։ Այս մասին Ռ. Աթայեանը ակնարկում է. «Հետագայում ԺԲ. Դարի սխառեմում, որը մեր ուսումնասիրութեան առարկան է եղել, նշանների թիւը մեծ չափով աւելանում է։ Վերջինս հանդէս է դալիս սրբէն որպէս կաղամկերպուած բարդ սխառեմ. նրա կատարելագործումն հիմնականում ընթանում է հին խաղադրութեան սկզբունքի զարգացման ճանապարհով»։ Խաղերը իրենց զարգացման ուղին են ապրել Բ.-ից մինչեւ ԺԳ.-ԺԴ. Դար եւ զագաթնակէտին հասել ԺԲ.-ԺԳ. Դարերում. բայց հիտուհեմ, քաղաքական վատ պայմանների պատճառով մոռացութեան է տրուում, եւ արդէն ԺԲ. Դարի վերջում մի հոգի չի կրնում որ լրիւ իմանար խաղադրութեան սխառեմը։

(*) Գլաձորի հիմնադիրն է Ներսէս Մշեցին. որ մ. յս հաստատուում է 1280-իմ խոր վիթաղ եւ աստ փոխադրում Գլաձոր։

(**) Կ. Խաչիկեան, «Գիտական Աշխատութիւններ», 23-րդ հատոր, էջ 423, «Գլաձորի համալսարանը եւ Յրա ասանքի աստուական տեսնարանութիւնները»։

Պաղերի իմաստին աղաւաղումը դարերի յնթացում կատարումը է երկու ձեւով. առաջինը՝ դարերի հոլովման տակ անզգալաբար, օտար աղերի հետ ունեցած մեր շրջափումից, որից խուսափելն անհնարին էր։ Օտարների երկար ժամանակ տիրապետելը մեր երկրի վրայ ազդել է ոչ միայն մեր կենսադին ու հասարակական կեանքին, այլ

թիւնը, որոնք մեծահարուստներին հաճելի լինելու եւ իրենց երգը հրապուրիչ դարձնելու համար աւելորդ դեղդեղանքներով են սկսել երգել (յոյների եւ թուրքերի նմանողութեամբ) եւ ազնատել են մեր գեղեցիկ երգերն ու շարականները։ Ե. Տնտեսեանը այս մասին ասում է. «Ճիւղեցական երգերը յեղծման տրամադրեցան այն ժամանակ,

Վերադիր Վ
Ստորագիր Վ
Ջոնհիկ Վ
Ծընկեր Վ
Կորնա Վ
Ողոմանեակ Վ
Հանդոյց Վ
Աւանմատրոպ Վ
Շենտ Վ
Լերկ Վ
Թուր Վ
Բեր Վ
Էկորնա Վ
Ներքնախաղ Վ
Գարջալ Վ
Թաշտ Վ
Բարձր հարեր Վ
Փուշ Վ

Արաշէա Վ
Վանգ Վ
Ուաղ Վ
Հար Վ
Բեր Վ
Հարուկ Վ
Պունն Վ
Բմատրոպ Վ
Ջարկ Վ
Պունն Վ
Սուր Վ
Բենկորնա Վ
Ուաղ Վ
Ղուա Վ
Փոթուր Վ
Ծընկեր Վ
Վերջալ Վ
Կրադէ Վ

Քարէ Վ
Կուռ Վ
Դո Վ
Հարկորնա Վ
Բաղմեղանակ Վ
Ջանդարձ Վ
Բմաղարդ Վ
Մեկատրոպ Վ
Դիր Վ
Գալ Վ
Մոց Վ
Դակորնա Վ
Վերնախաղ Վ
Պարտիային Վ
Հայունալ Վ
Դուր Վ
Միլմուր Վ
Կնո մոլ Վ

նաեւ մեր երաժշտութեան ու ճարտարապետութեան վրայ. սակայն դրսից եկած այս ազդեցութիւնները արձան չեն ձգել եւ դառնալից են ներդրածել, որ դրանք ձուլուել են մեր ազգային մէջ եւ հազիւ նկատելի են։

Երկրորդ ձեւի փոփոխութիւնը եղել է պրոտեզաբար, ժ.Ը. Դարից սկսեալ։ Այս ձգտումնաւոր փոփոխութիւնը սկսել է այն ժամանակից, երբ Կ. Պոլսում սկսել է երգիչների վարձատրութիւնը եւ քաջալերու-

երր տաճկական երաժշտութեան մեղկ ճաշտի սիրու մուտք գտնել եկեղեցւոյ մէջ, հակառակ սորա վիճ պարզութեան։ Ըստ Ե. Տնտեսեանի, մեր հին դպիրները ինչ որ սովորում էին իրենց վարդապետներից (երբեմն տիրացու ուսուցիչներից) սխալ կամ ուղիղ, իրենց սովորածը իբրեւ պատգամ համարելով չէին դիմում նոյնիսկ մի նշանախնայ փոփոխելու. սրանց տակաւին «աւանդապատ» պէտք է համարել։ Անշուշտ

Տնտեսաների այս արտայայտությունը լիովին ճիշդ չի կարող լինել, սակայն այնուամենայնիւ ճշմարտությունը այն է, որ Հին աւանդապահ դպիրների երգած շարականներին աւելի արժէք կարելի է ընծայել, քան տիրացուներին՝ որոնք ձգտումնաւոր «ա լա թուրքի» կ'երգեն: Բայց շուտով, որպէսզի շարականների աղաւաղման առաջը առնուի, հայ բարձրաստիճան հոգեւորականներ եւ աշխարհականներ, հայրենասէր մարդիկ, մտածում են փրկել եկեղեցական եղանակները կորստից:

1813-1815 թուերին Զ. Լիմոնեանը՝ մի պատկառելի երաժիշտ, հնարում է մեր աթմեան նոր խաղերը, հիմնուելով մեր Հին խաղադրուիթեան վրայ: Լիմոնեանը, ինչպէս եւ յոյները, մեր Հին խաղերից վերցրել է քսան հատ եւ դրանց տուել պայմանական նշանակություն, որ ոչ մի առնչություն կամ կապ ունի Հին խաղերի հետ: Այնուամենայնիւ, Լիմոնեանի գործը շատ մեծ նշանակալից դէպք է մեր երաժշտութեան պատմութեան մէջ: Կարծէք այս մեր երաժշտութեան ապրած երրորդ շրջանն է՝ Առաջինը՝ Վաղ-Միջնադարում՝ առաջին անգամ խաղերի գործածութիւնը, երկրորդը՝ Պաշտուր Տարօնեցու կատարած ձայնադրութիւնները, զգանմամբին եղանակն ի մարմին անէր, երրորդը՝ Զ. Լիմոնեանի շրջանը:

Համարձուած Լիմոնեանը մեր ազգի հանճարեղ զաւակներից մին է: Նա ծնուել է Կ. Պոլսում 1768 թուականին եւ մահացել՝ 1839 թուականին: Նա ստեղծում է խաղային գրութեան նոր սիստեմը, հիմնուելով մասամբ հնի վրայ, եւ մասամբ էլ յարմարեցնելով: Հայկական նոր ձայնադրութեան մասին Ե. Տնտեսեանը ասում է. «Ձայնանիշերու գրութիւնը եւրոպականն առած է, անունները թրքականն եւ ձեւերն ալ հայկական հին խաղերէն»:

Գիշեր Դ. Կաթողիկոսը ձայնադրել տրւեց ամբողջ շարականները, որոնք աւելի աղաւաղումից փրկուեցին շնորհիւ Լիմոնեանի ձայնադրութեան սիստեմի: Շարականները փրկելու եւ զրի առնելու փորձ են կատարում նաեւ Վինետիկեան միաբաննե-

րը: Սրանք շարականներին կայուն մի վիճակ տալու նպատակով, ուղեցել են մեր շարականները զրի առնել եւրոպական ձայնանիշերով, հետագայ աղաւաղումներից պահելու համար: Շատ զեղեցիկ եւ զովելի մտայնացում է այս, սակայն նրանց չի յաջողում այդ, որովհետեւ նրանք դիմել են իտալացի (վինետիկցի) Պետրոս Պիաքինի անունով մի երաժիշտի, որին, ի հարկ է, չի յաջողում պահել մեր շարականների ոգին, որովհետեւ նա նախ հայ չէր եւ յետոյ՝ հաւանաբար նա անձանթ էր մեր հոգեւորապաշտօն երաժշտութեան օրինաչափութիւններին:

Պագերի անկումից յետոյ, բազմաթիւ փորձեր են կատարուել վերականգնելու համար նրանց իմաստը, սակայն ոչ ոքի չի յաջողում այդ: Մեր խաղերի վերածննդամբ դրադուել է նաեւ Ս. Մելիքեանը, որի անհիմն ենթադրութիւնները զլիովին ջախջախուել են Ռ. Աթալեանի «Հայկական Պագային Նոտագրութիւն» գրքում:

Կոմիտաս Վարդապետն էր որ խաղերի ուսումնասիրութեան հարցում հանդէս բերեց զիտա-պատմական մօտեցում: Նա միաժամանակ խաղերի ուսումնաբնի տիրապետելու եւ նրանց թաղուն իմաստը հասկանալու համար, անհրաժեշտ էր համարում խմանալ երաժշտութեան հետ առնչուող Միջնադարեան մի շարք դիտութիւններ: Նա փորձել է նաեւ ֆուլ գտնել խաղերի անունները, իմաստի եւ ձեւերի միջեւ, որ հաւանական ենթադրութիւն է Միջնադարեան երաժշտութեան սիստեմների համար: Պագերի իմաստը յայտնաբերելու գործում նախ եւ առաջ դրուել է սիստեմի սկզբունքի հարցը, որի մերաբերեալ հեղինակները մեծ մասամբ համակարծիք են. այն է՝ խաղերը առանձին հնչիւններ չեն, այլ ամբողջական ելուէջներ՝ բանաձեւեր են ցոյց տալիս: Այս դիտողութիւնները ընդհանրապէս Ռ. Աթալեանն էլ ճիշդ է գտնում եւ աւելացնում է. «Վական նոյնիսկ տրամաբանութեան գրութեամբ միայն կարելի է յանգել այն եզրակացութեան, որ այդ չի վերաբերում բոլոր նշաններին: Այդ մասին յիշեալ հեղինակների մօտ ոչինչ չի ասուած, չնայած

խաղերի նշանակութիւնները բերելիս հենց իրենք էլ միշտ չէ որ ինթոնացիոն դարձած քներ են ցոյց տալիս, այլ երբեմն բերում են սոսկ մէկ հնչիւն»:

Կոմիտաս Վարդապետ իր հետազոտութեանց ընթացքում շատ կարեւոր մի սկզբունք է յայտնաբերում. այն է՝ հայկական լաղերի քառուսանկերով կառուցուած լինելը: Ըստ Կոմիտասի, հայկական եղանակներին քառուսանկերը ունեն հետեւեալ կառուցուածքը.

ա. 1, 1, $\frac{1}{2}$
բ. 1, $\frac{1}{2}$, 1
գ. $\frac{1}{2}$, 1, 1
դ. $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{2}$, 1 $\frac{1}{2}$
ե. $\frac{1}{2}$, 1 $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{2}$
զ. 1 $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{2}$

Մինչ Կոմիտասը քրանական աշխատում է որ ապացուցի թէ մենք էլ ունենք ինքնուրոյն երաժշտութիւն եւ ազդելու իրաւունք, միւս կողմից իր աշակերտը՝ Ս. Մելիքեանը, աշխատում է հայկական երաժշտութիւնը յատկացնել յունականից եւ սխալ յայտարարութիւններ է անում. «Յունական-բիւզանդական երաժշտական սկստմութիւնը դժբախտաբար դեռ շատ մութ, չուսումնասիրուած խղիւղ ունի, իսկ նոցա երաժշտութեան ուսումնասիրութիւնից է կախուած մեր այնքան առկա մնացած խղիւղների լուծումը»: Այս մօտեցումը բացարձակ սըխալ է Ս. Մելիքեանի կողմից(***): Հայկական թէ հոգեւոր եւ թէ աշխարհիկ երաժշտութիւնը կախուած չէ յունական խաղերի ուսումնասիրութիւնից: Նոյնիսկ եթէ յոյներ գտնեն(****) իրենց խաղերի բանա-

լին, դրանով չի կարելի բացել մեր խաղերի զարգացումը, շատ բան տակաւին կը մնայ անլուծելի: Իսկ հայրենասէրի ողով մօտեցող մի ոեւէ երաժիշտ երբեք թոյլ չպէտք է տայ այդպիսի անաղոտասխանաբար յայտարարութիւններ անել: Եթէ նոյնիսկ յունականը այնքան մեծ ազդեցութիւն է դործել հայկականի վրայ՝ որ մեր խաղերի բանալին կախուած լինի նրանց խաղերի բանալու յայտնաբերումից, ուրեմն նոյնքան էլ նրանք կախուած են մեզնից՝ եթէ գտնուի մեր խաղերի բանալին: Ուստի թող սաչէ որ յունական խաղերի լուսարանութիւնը կախուած է հայկականից, ինչ որ նոյն բանն է: Սակայն երկու դէպքում էլ սխալ կը լինի նման յայտարարութիւն, որովհետեւ հայերի եւ յոյների խաղային սխտեմը հիմնականում տարբերուած է: Կարող է մէկը միւսին լուսարանել ինչ-ինչ հարցերում, բայց դա չի նշանակում որ մէկի խաղերի յայտնաբերումը միւսին էլ յայտնաբերումն է հաւասարապէս:

Հայկական ազգային երաժշտութեան ժխտողներից մէկն էլ եղել է բժիշկ Թրեքեանը՝ թէ «Հայ ազգային երաժշտութիւնը ընդհանրապէս դոյութիւն չունի, այն ինչ որ կայ յառաջացել է ստորա-բիւզանդական եւ հնդկա-պարսկական ազդեցութիւնից»: Որքան փորձ է արուել դիտութեամբ եւ անդիտութեամբ նսեմացնել հայկական ինքնուրոյն երաժշտութիւնը, այնքան էլ անվճռական են մնացել այդ թիւր կարծիքները: Ժողովուրդների ազգային երաժշտութեան բնոյթը որոշողը նրանց լազային եւ ռիթմական իւրայատուկ կառուցուածքն է:

(***). Հետաքրքրական է որ 1904 Քաւկասիոյ Երբ Ս. Մելիքեանն Գերմանիա էր գնում աւանդու. Կոմիտաս Վարդապետ վախճանով որ մի գուցէ մատարուի օտար երաժշտութեամբ՝ նրան արտագրել է տալիս հայ ժողովրդական երգերի քանկագին մի ժողովածու, որպէս ձուլ միւր: Այդ ընդօրինակուած ժողովածուն այսօր շատ արժէքաւոր է, որը փրկուեց ցատահալով արտագրութեամբ:

(****). Արդէն գտած են համարում:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՀԱՅ ԵՐՈՒՍԱՂԷՍԸ ԴԱՐԵՐՈՒ ՄԵՋԷՆ

Երուսաղէմի ընտրեալ Պատրիարքը Պալիս կը հասնի 1717-ին. կը տեղեկանայ իր Աթոռին ժամրածամբ կացութեամբ, եւ ցոյց տալու համար՝ քէ շարժան պարտուց ծանրութեան տակ կը եեծէ Տեառնեղբոր Աթոռը, երկաթէ գծուարակիր շղթայ մը կ'անցընէ իր վիզէն ու բամալիով կը կոպէ, եւ կ'ուխտէ չհամել զայն մինչեւ որ Աթոռը չազատի իր պարտեմբէն:

Սրբակրօն Գրիգոր Պատրիարք ծանր շղթան վրէն՝ կը դիմէ ժողովուրդի սրտին եւ կը բոցավառէ անոնց հոգին: Աթոռի պարտքերը չթեթեւցած՝ Յոյեհր եւ Լատինք կը յուզեն Ս. Յարութեան Տաճարի նորոգման հարցը, յուսարով որ Հայ Երուսաղէմը իր ներկայ անձուկ վիճակով պիտի բլլայ ձեռնթափ, Յունաց եւ Լատինաց պիտի գիջի նորոգութեան հարցը եւ այդ կերպով իրենք իրաւունք պիտի ունենան տիրանալու հայկական բաժնին:

Սխալած էին Հայոց իրաւակից Պատրիարքու թիւնները, քերազմահատած՝ Հայ ժողովուրդից եւ Հայ Երուսաղէմի հոգեկան կապին խորքն ու ծաւալը: Շղթայակիր Պատրիարք 1719-ին կը հրահանգէ սկսիլ Ս. Տաճարի նորոգութեան, ՎՍՏԱՀԵՆՈՎ ԱՍՏՈՒԹՈՅ ՕԳՆՈՒԹԵԱՆ:

Ուշագրաւ է պատմագրին հետեւեալ վկայութիւնը. «Եթէ մէկը ուշագրութեամբ քննարկու բլլայ Երուսաղէմի պատմութիւնը, պիտի չտարակուսի երբեք Ամենայնայն Ս. Բարսիլոս ողորմութեան վրայ, ու պիտի տեսնէ որ ամէն դժուարին ու վտանգաւոր պարագաներուն, ուր կորուստ եւ կործանում տակնայտնի կը սպառնան Ս. Աթոռին՝ Աստուածային Մլըր յանդիման ոգնութեան կը հասնի ու կը փրկէ զայն անխուսափելի վտանգէն»:

Գրիգոր Շղթայակիր Պատրիարք կը դիմէ Ամենայն Հայոց Հայրապետ Աստուածա-

տուր Կաթողիկոսին: Էջմիածնայ Գահակալ՝ Հայրապետական նուիրակներ կը զրկէ Հայոց Աշխարհի չորս կողմերը, Ս. Յարութեան Տաճարի նորոգման եւ Ս. Յակոբայ պարտքերուն համար: Հայ ժողովուրդը արձագանք կու տայ Հայրապետական հրուէքին, կու տայ երկու ձեռքերով եւ լիսբուն: Շղթայակիր 1720-ին կը թողու Պոլիս եւ Բերիոյ ճամբով 1721-ի սկիզբները կը հասնի իր Աթոռը՝ Երուսաղէմ: Լուծարքի կ'ենթարկէ Վանքին պարտքերը եւ կը սկսի շինարարութեան: Կ'ընէ նորոգութիւններ, բարեգարուներ եւ կը բարձրացնէ նոր չէնքեր, որոնք մինչեւ այսօր կ'ոգեկոչեն անոր արդիւնաշատ կեանքը եւ օրինակելի զոհաբերումը:

1734-ին՝ Երուսաղէմի Յոյն Պատրիարքը Մելետիոս, քննադատելու համար Հայութիւնը, խաղաղութեան եւ սիրոյ ուխտ մը կը կնքէ Գրիգոր Շղթայակիրին հետ, իբր թէ անհետացնելու համար նախորդ դարուն տխուր յիշատակները: Բայց «ուխտ»ին մէջանը չորսը, Մելետիոս Պատրիարք, առանց աղմուկի կ'երթայ Պոլիս եւ իրեններուն հետ կը լծուի խլրդային աշխատանքի: Ոնգը ողորմելի յոյն ուխտաւորներու զփրկագինները կը լեցնէ Սուլթան Մահմուտ Ա.ի մեծ ու պզտիկ շրջապատին դերկը, թանկ դիւրերով կ'ապահովէ հրաման մը, որ Յոյն Պատրիարքին իրաւունք եւ լիազօրութիւն կու տար տիրանալու Ս. Յակոբայ Վանքին եւ այլ Հայկական ուխտաւորներուն: Անկատ մնացեր էր Սուլթան Մեհմետ Գ.ի 1850-ի հրովարտակը, որ Հայոց կը վերադարձնէր բռնադատեալ Ս. Յակոբայ Վանքն ու այլ սրբատեղիները եւ այդ առթիւ անգամ մը եւս կը ճանչար Հայոց հնադարեան սեփականութիւնը:

Կրկին կը ցնցուի Հայ Երուսաղէմը. Պոլիս կը փութացուին բոլոր հրովարտակներ-

բբ, ֆերմանները, խաթթը հիմալայններն ու հրամանները յարակից թուղթերով, եւ վշտանաբ Գրիգոր Շքալայակիր 1736 Յունար 15 թուականով կը գրէ Պոլիս՝ Յովհաննիս Կոյստ Պատրիարքին. «Իսկ Աստուծոյ ապաւինելով պայտաբեցէ՛ Յունաց միստադրութ ձգգիմ դէմ, ու ես այս տեղէն կ'օգնեմ ձեզ կարողութեամբ չափով, ապա երկարը ճարէմ շլիխս անցընելով խեղճ միտքանմանաւ հետ միտքին օրինակ ազգիս քաղեղը անձերուն զուգները կ'իյնամ ու կը վճարեմ պարտքերը»:

Շքալայակիր Պատրիարք, հակառակ իր յառաջացեալ տարիքին, կ'անցնէ Պոլիս, Կոյստ Պատրիարքին հետ կ'ընէ յազարդէին դիմումներ, ի վերջոյ՝ վերոյիշեալ յունանպատահ չրոմարտակի պաշտօնական տըւթեան նախըդգորին՝ երկու Պատրիարքներ կէս դէպքերին կը դիմեն Շէյխ Իւլ Իսլամի սեղանաւոր Յարութիւն Ամիրա Մուրատեանի բարեխօսութեան: Մուրատեան Ամիրան ափ կ'առնէ իր տիրոջ՝ Շէյխ Իւլ Իսլամին դուռը: Այս վերջինը, ընդատալեով իր հաւատարմի զործակաւորներ թախանձնեցնելուն, նոյնհետեայն կ'երթայ Սուլթանին, Սուլթանը անակնկալի կու գայ, եւ լսելէ վերջ Շէյխ Իւլ Իսլամին խորհրդաւոր տեսիլքը, կարեալ կու տայ Հայոց վաւարագիրները, որոնք դիզուած կը մնային Սուլթանի դարակներուն մէջ: Սուլթանը, երբ իրադէկ կը դառնայ անոնց պարտականութեան, կը սոսկայ եւ Հայոց հրոմարտակալութեան զործակալները կը մակագրէ: Եւս եւս Հայոց ազգին տուք վերադնն:

Շէյխ Իւլ Իսլամը, իր հետ առած մակագրեալ չրոմարտակները, կը փութայ տուն եւ կը յանձնէ զանոնք իր զործակաւորին՝ Մուրատեան Յարութիւն Ամիրային, եւ այս վերջինը կը վազէ տուն, ուր հակումի նստեր էին մեր զոյղ Պատրիարքները: Կրկին պատահած էր հրաշքը, որովհետեւ կաշառքի դէմ արդարութեան յաղթանակը շատ անգամ համագոր է հրաշքի, մա՛նաւանդ Արեւելքի մէջ եւ սուլթանական դարպասներէ ներս:

Ս. Յակոբայ Վանքն ու Հայ վարկը անգամ մը եւս փրկուած էին, յայն մնացած՝ նոր պարտքերու տակ, իսկ Յոյն Պատրիարքարանը՝ անանկացած: Շքալայակիր կրկին

կը դիմէ իր տիրելի ժողովուրդին, կը դրժէ նուիրակներ եւ կ'ընէ անձնակառ դիմումներ: Օրինակ Հայ բալթորաութիւնը թայլ չի տար ծերունագարը Շքալայակիրին շլիխը անցընել ծանր շղթամ եւ կու տայ առատօրէն: Վշտահար Շքալայակիր, հազիւ ազատած յունական դաւերու ճապարկէն, կ'իմանայ Երուսաղէմի Լատինաց ոտնձգութիւններու գոյժը: Կը դիմէ իր Փրանսացի ռաբիկաններու բարեխօսութեան, նոյնիսկ կը բողոքէ Ֆրանսայի թաղաւոր Լուդովիկոս Ժեյն եւ Հռոմի Կարտինալներու Ժողովին: Եւ ճարահատ կը վերադառնայ Աթոռ տեղւոյն վրայ չարունակելու համար իր հաշտարար միջոցառումները: Վերջապէս իր կեանքի աշնանավերջին՝ կը յաջողի վերահաստատել հայ-լատին բարեց յարաբերութիւնները, չնորհիւ Ֆրանսայի թագաւորին արքայական միջամտութեան, եւ երեք տարիներ վերջ միայն (Տ. Ս. էջ՝ 734):

Տնօրինական Սրբավայրերու տարեգրութիւնը լեցուն է իրաւակից երեք պատրիարքութեանց, միջպատրիարքական վէճերով, որոնք մերթ կ'արժարժուէին եւ մերթ կը բոցավառէին, երբ կը զաղդէր արտաքին, ալլազգիներու յարձակումն ու կաշկանդումը: Ձկարծուի թէ միայն Հայերը եղած են միջպատրիարքական վէճ ու ոտնձգութիւններու առարկայ: Իրաւունքի եւ իրաւաւորութեան վէճերը, որոնք առհասարակ տեղի կ'ունենային Ս. Յարութեան Տաճարի, Ս. Աստուածածնայ Տաճարի եւ Ս. Մնեղեան Այրին շուրջ, տասնեակ անգամներ կրկնուած են Յոյներու եւ Լատիններու միջեւ, որոնց թուումը կը մնայ դուրս մեր ներկայ շրջագիծէն: Պէտք է ընդունել թէ՛ Ս. Տեղուները երեք շնն կրցած վայելել անդորրութեան տասնամեակ մը: Երբ զազրած է աւերն ու աւարը, գլուխ ցցած են դաւն ու մեքենայութիւնը եւ այս վերջինից ամուլ անցնելու պարագային սկսած է կազ ու կտիւ ալլաղաւան միարաններու միջեւ. պատուած են գլուխներ, կտորած են սրունքներ, իրար խառնուած են քիթն ու բերան, նոյնիսկ դէրար սպաննած են վարձկան ալլազգիներու գէնքերով: Ուշագրաւ է Ժ. Բոս Պրաւմի հետեւեալ վկայութիւնը, զոր կ'արտագրենք անոր «Է Գրաւէյտ իմ տեի Խաք» հատորէն: Զրօտաշրջիկ Պրաւմն, որ 1851-ին այցելած

է Պաղեստին, հետեւած սոծական օրերու արարողութիւններուն եւ աշգէտ անցուցած՝ միջբրիտանիայ յարաբերութիւնները, կ'ըսէ. «Ս. Յարութեան Տաճարէն ներս՝ աստուծութիւնը աղանդներու (այլադասան բռնի կ'ուզէ) Թիլեւ կը մնայ վայրագ ու անմեռ: Յոյներ, Կաթոլիկներ, Հայեր, Ղպտիններ եւ Ասորիներ ունին իրենց բաժինները անոր մէջ, զորս կը պահեն՝ Թրքական կառավարութեան հանդուրժողութեամբ, բայց հաւաքական սեփականութիւնը փոխանակ անոր համապատասխան զգացումի միտքեան՝ կը ստեղծէ խիստ եւ տեւական թըշնամութիւն...: Յոյներ եւ Կաթոլիկներ, որոնք կը կազմեն մեծագոյն աղանդները, եւ ասեակ մը իրարու մրցակիցներ, կ'ատեն զիրար այնպիսի վայրագութիւնով մը, որ զուգահեռ չունի կրօնական պատմութեան անհանդուրժողութեան մէջ: Նուազ հեղինակութիւնով ունեցող աղանդները կ'ատեն միւսները անոնց զօրութեան եւ յաճախադէպ ոտնձգութիւններուն համար, Կաթոլիկները կ'ատեն Հայերն ու Ղպտինները եւ զանոնք կը նկատեն պարզ գաւթիներ... բոլորը զիրար կ'ատեն որեւէ իրական կամ երեւակայական պատճառաւ մը: Աղանդներու միջեւ Հակառակութիւնը այնքան սուր է որ տարիներէ ի վեր չեն կրցած նորոգուած տեսնել Տաճարը»:

Շարունակենք հետեւիլ ժամանակագրութեան: Նախօրէնի 1798—1799-ի արշաւանքները բուսական սուղ կ'արժեն Ս. Տեղեաց քրիստոնէականութիւնը, որովհետեւ մասձեւտականութիւնը, նոր խաչակրութեան մը մղղձաւանջը զգալով, կը շղթայազերծէ ընդհանուր հայածանք մը Պաղեստինի քրիստոնէականներուն՝ մասնաւորաբար Հատիններու դէմ: Հայ երուսաղէմը բարեբախտաբար հեռատեսութիւնը կ'ունենայ նուէրներով սիրաշահիլ մասձեւտական ուսազանքին ու չէյշները, եւ առաջն առնել Թալանին ու քանդումին, որոնց կենթարկուին Հատիններն ու Յոյներ: Թրքական իշխանութիւնը պատերազմական ծախքերու անուճով, քրիստոնէայ հաստատութիւններէն կ'ընէ մեծագումար «փոխառութիւններ»: Շատերէն մէկը՝ երուսաղէմի մէջ, Մէհմէտ Ալու Մարաբ՝ բանակի մատակարարը, Ս. Յաւորայ Թարգման Աւետիսին եւ Նազարէթ

Եպիսկոպոսին ստորագրել կու տայ 100,000 դահեկանի փոխանակագիր մը, վճարելի՝ 90 օրէն (Տ. Ս. էջ՝ 827): Հայ երուսաղէմի պարտքերը կրկին կը ծանրանան նմանօրինակ ճեղքներու բերումով: Դարահազայ թշնամի՝ Նդրայր ի Բրիտանոս՝ Պոլսոյ Տիեզերական Պատրիարքը, մեծամեծ ճեղքներու ուժով կ'ապահովէ Սուլթան Սելիմ Գ.էն նոր Փերման մը, որ ժառանգազուրկ կ'ընէր Ս. Յակոբայ Միաբանութիւնը՝ շարք մը Հայկական սրբավայրեր Յունական սեփականութիւն հռչակելով: Յոյներ աւելով կը դաւեն իսկ ձախով կը քնացնեն իրենց ճարտանոցայ եղբայրները, զանոնք առաւելորդելու համար դերեզման: Յոյներ դադարաբար երուսաղէմի զատական առմարներուն մէջ արձանագրել կու տան Սուլթան Սելիմ Գ.էն կորցուած 1802ի իրենց նոր Հրովարտակը: Հայ երուսաղէմի նուիրեալ պահակները կ'իմանան, ձեւով մը ձեռք կ'անցնեն Հրովարտակին պատճէնը եւ զայն կը զրկեն մեր Պոլսոյ պատրիարքին, որ յանձնարարած էր չսիրով ըլլալ Յոյն Միաբանութեան հետ: Իսկ Պոլիս, Յոյներ իրենց տաճիկ բարեկամներուն միջոցաւ, Սուլթանի արիւնիներէն հեռացնել կու տան բոլոր հայանպատու արձանագրութեանց տոմարները, Հայ երուսաղէմի համար ստեղծելով անչնչելի, կենսաւեր մթնոլորտ մը:

Սուլթանական զահուն շուրջ Հիւսուած նոր եւ արիւնոտ դաւերը, Սուլթան Սելիմի յօշոտումը, Սուլթան Մուստաֆայի զահաղակումը եւ Սուլթան Մահմուտ Բ.ի (1808) զարեկայութիւնը մի քիչ կը յուսադրեն Հայ երուսաղէմը:

Փորձանքները զիրար կը հետապնդեն կ'ըսէ մեր ժողովրդային առածը: Կը պատահի Ս. Յարութեան Տաճարի 1808-ի Հրդեհը, ճարակ կը դառնան մեծարժէք անօթներ եւ տասնեակ մը աղօթաւայրեր: Այս առթիւ, կրկին հրապարակ կ'իջէ արեւելեան ամենագործ միջնորդը՝ նուէր ու կաշառք: Յոյներ կը յաղողին ստանալ Ս. Յարութեան Տաճարը նորոգելու Փերմանը: Անմիջապէս կը սկսին նորոգութիւններու նախ կը չինեն յունական բաժինը եւ ալ ու ձախէն կը կորցնէ պատասխանը: Կը բարեկարգին յունական բաժինը, իսկ լատին եւ հայկական բաժինները կը նսեմացնեն ան-

Հարկի փոփոխութիւններով, հակառակ ֆերմանի զբառ առաջնոյն— նախորդի օրինակով» բացատրութեան: Այս նենգամիտ ոտնձգութիւնները գուռ կը բանան նոր եւ ծախսայից վէճերու եւ կը վերջնաւն Հայոց յաղթանակով: Իսկ անդին Պոլսոյ մէջ, հայ-յոյն վէճը՝ Ս. Յակոբայ եւ այլ սրբափայտներու շուրջ, հրապարակ կու գայ նոր թափով մը. վէճը կը հասնի Սուլթան Մահմուտ Բ-ի՝ մերիկներուն միջոցաւ:

Սուլթան Մահմուտ Բ. 1809-ին խաթըր հիւսնայինով մը Շէշիս Իւլ Իօլմաճի նախագահութեամբ Մասնաւոր Ատեանի մը քնննութեան կը յանձնէ հայ-յոյն վէճը: Ատեանը իր առաջին նիստը կ'ունենայ 1809 Օգոստոս 2-ին եւ ժանրամանօրէն կը քննէ վէճին տուն տուող պատճառները. կը քննէ Հայոց եւ Յունացի ի ձեռին ունեցած հրովարտակ-իրաւաթուղթերը: Այս առթիւ Հայեր Ատեանին կը ներկայացնեն իրենց ? հրովարտակները: Յոյներ կը մերժեն Հայոց ունեցած վաւերաթուղթերու վաւերականութիւնը եւ կը պահանջեն անոնց արձանագրութիւնները: Հայք չեն կրնար գտնել. կը դիմեն ամէն կողմ ի խնդրի արձանագրութեանց եւ կը մնան ձեռնունայն: Վերջ ի վերջոյ սուլթանական խիստ հրամանով կը գտնուին Սուլթան Սեյիտի մասնաւոր արխիւները, ուր կը գտնուին հրովարտակներու բնագիրները, յար եւ նման Հայոց ներկայացուցած հրովարտակներուն: Ատեանը 1809 Օգոստոսէն 1811 Մայիս, ունեցած էր 12 երկար նիստեր: Ատեանը իր քնննութեանց արդիւնքը կը մատուցանէ Սուլթանին: Սուլթան Մահմուտ Բ. 1812 Դեկտեմբեր 13 թուակիր հրովարտակով մը (երկու օրինակ)՝ մին Հայոց եւ մին Յունաց համար) ի միջի այլոց կը վաւերացնէր իր նախորդներուն բրած շնորհները. կը ճանչցուէին Հայոց դարաւոր իրաւունքները եւ Յունական իրաւունքներու թուումով առաջըր կ'առնուէր Յունական ոտնձգութիւններուն: Ինր խոշոր էջեր զբաղող այս բնդարձակ վաւերագիրէն կը մէջբերենք մի քանի յատկանշական տողեր, չիճողելու համար մեր արդէն իսկ երկարած պատկերացումը:

«...Դրախտաբնակ հանգուցեալ Սուլթան Սեյիտ Խամ, Երուսաղէմի յաղթու-

թեան եւ գրաւման յաջողել վերջ՝ Գաւաւմ (Ս. Յարութեան Տաճար) եկեղեցին այցելութեան առիթով, ընթացք տալով խնդրամբին Հայ ժողովուրդի Սարգիս Պատրիարքի, որ եկած էր՝ իր բոլոր հազարաւաններով՝ յարգանք եւ հաւատարմութիւն յայտնելու, հիմերէքի 923 բուականով հրովարտակովը Հայոց շնորհած էր հիմուց ի վեր անոնց տիրակալութեան տակ գտնուող եկեղեցի, վանք եւ ուրիշ ուխտավայրեր, ներքը եւ դուրսը (Երուսաղէմի պարիսպին) գտնուող եկեղեցական կալուածները, որպէսզի Հայ պատրիարքները ըստ առաջնայն գրաւեմ ու տիրանան, եւ Օմար Խալիֆայի ուխտագիրի եւ հանգուցեալ Մելիք Սալահէտտինի օրէնքի ի վեր տրուած սրբազան հրամաններու տրամագրութեանց համաձայն՝ անոնց (Հայոց պատրիարքներու) գրաւման եւ սեփականութեան տակ գտնուող, Գաւաւմ (Ս. Յարութեան Տաճար) եւ Պէյթիլլահի Մազարա, (Բեթղեհէմի Ծննդեան Ս. Այր) եւ մեծ եկեղեցին Մար Եագուլ (Ս. Յակոբայ վանք) եւ Տէրէլ Զէյթուն (Ս. Հրեշտակապետ) եւ Հայիս էլ Մեօիս (Փրկչավանք) եւ այլն եւ այլն բնակող Հայ պատրիարքներու կողմէ գրաւուելով եւ սեփականացուելով, ուրիշ որեւէ ազգին պատկանող որեւէ մէկուն կողմէ միջամտութիւն ռոմագութիւն չըլլալու համար այս արքայական ճշմարկը (հրովարտակը) տուի. եւ հրամայեցի ըստ այնմ վարել: (Մանրամասնօրէն կը ճշդէ ման Հայոց եւ Յունաց միջեւ վէճի առարկայ սրբավայրերու գոյավիճակը, ինչպէս ման Յունաց սեփականութիւնները:) Երբ որեւէ մէկը կը միտի փոխել կամ ջնջել ներկայս, քող ենթարկուի Աստուծոյ բարկութեան ու պատուհասումին...» (Տ. Ս. էջ՝ 880-889):

ՎԱՀՐԱՄ ԿԵՕՔՃԵԱՆ

(Շար. 6)

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ

ՉԱՅ ԴՊՐՈՐՑԸ ԵՒ ԱՐԴԻ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆԸ

Ճնշված խիստ դժուար է վրայ հիմնուած կրթական կեանք մը կ'անտեսէ հիմնական իրողութիւն մը. այն է՝ իմացական տարրեր մակարդակներու, ատակութեան տարրեր աստիճաններու վրայ դաստիարակող տղոց գոյութիւնը: Այսպէս, կան տղաք՝ որոնք սովորականէն աւելի ատակ են, ուրիշներ՝ որոնք միջակ ատակութիւն մը ունին, իսկ ուրիշներ տակաւին՝ որոնք ի բնէ օտոտուած չըլլալով, գրեթէ բոլորովին անատակ՝ իրենց ուսանողական կեանքը կը քաշքշեն դասարանէ դասարան:

Մեր դպրոցներուն մէջ վերոյիշեալ երեք չափաւոր բաժանումներուն պատկանող աշակերտները կը դուրսն մէկ դասարանի մէջ են, սենց կը պարտադրուի մէկ ուսումնական ծրագիր: Այս մեծ հակասութեան պատճառաւ է որ վարժարաններէ ներս այնքան շատ են զկարգը կրկնողները եւ վերաբերենք իր դասեր ունեցողները:

Իտէալ միջոցը խուսափելու համար թիւաւ գնահատումի ոչ-բաղձալի հետեւանք-նիքէն՝ գտնելն է արժեւորելու տարրեր ձեւել եւ չափեր: Իսկ արդի մանկավարժութեան կողմէ լաւագոյն միջոց ընդունուած է զբարոյական գնահատումի դրութիւնը, որ վերցնելով հանդերձ ճնշված, տղաքը կը պահէ գոհ եւ իրենց ուսման հետամուտ:

Առօրեայ պարտականութիւններն ու դրութեամբ կամ բերանացի քննութիւնները կը գնահատուին ընդհանրապէս հետեւեալ կարգով. «Ծառ լաւ», «ձաւ», «Գոհացուցիչ» եւ «Անդհացուցիչ», որոնք, նոյն շարքով, կը համապատասխանեն 9-10, 8-9, 5-7, 5 եւ աւելի վար կարգին՝ ճնշված դրութեան մէջ:

Իսկ ամսական արդիւններու համար արժ մը կը դրժածեն տառեր՝ որոնք թիւերու խիստ սահմանէն ձեռքազատ՝ ընդհանուր բայց այսուհանդերձ որոշ գաղափար կու

տան խնդրոյ առարկայ աշակերտի մը ուսումնական վիճակին մասին: Այսպէս, առօրեայ գնահատումի վերոյիշեալ միջոցներուն կը փոխարինեն, գրեթէ նոյն արժէքով, հետեւեալ գիրքեր. «Ա» (9-10), «Բ» (7-9), «Գ» (5-7) եւ «Դ» (5 եւ աւելի վար):

Անշուշտ նման արժեչափեր կրնան թեթեւ փոփոխութիւններ կրել դպրոցէ դպրոց, աւելի մանրամասնուիլ կամ ընդհակառակը՝ աւելի ընդհանուր դրութեան մը վերածուիլ:

Ապահովաբար առարկուի թէ նման դրութիւն մը պիտի նուազեցնէ աշակերտներու եռանդը եւ գրեթէ պիտի կորսուի ունենց նախաձեռնութեան եւ յարատեւելու ոգին՝ քան որ տարուած աշակերտ աշխատանքներու փոխարէն ստացուելիք մի-միայն պարզ «լաւ» մը կամ «Գոհացուցիչ» մը պիտի բլլայ: Սակայն իրականութեան համապատասխան չէ՝ նման պատճառաւորութիւն մը. այլ ընդհակառակը՝ անոր կերարկումով տեսնուած է թէ արդիւնք եղած է ընդհանրապէս աւելի գոհացուցիչ թէ՛ աշակերտին եւ թէ ուսուցչին համար:

Ամէն բան մեր կեանքին մէջ վարժութեան եւ սովորութեան հարց է. այս վերջինը մեծագոյն ազդեցութիւն մը կը գործէ մեր կեանքին վրայ եւ մեր արդիւններուն ու յարուստեան վրայ մէկ մեծ մասը անկէ կարելուած ու անով պայմանաւոր են: Հետեւաբար, «նիշ»ներու նկատմամբ աշակերտներու ունեցած գաղափարն ու կեցուածքներն ենք երեւութիւնը չեն, այլ՝ դպրոցական կեանքի առաջին օրերէն իսկ իրենց մէջ մտցուած հոգեվիճակներ, որոնք, տարիներուն հետ եւ ամենօրեայ փորձառութեան միջոցաւ՝ դարձած են գրեթէ արտաքին վիճակ մը անոնց մէջ: Պէտք է խոստովանիլ որ աշակերտներու կեանքը, այս տեսանկիւնէն դիտուած, երջանիկ չէ՝ իրենց սոր-

դիւնքը առնուողն վեր ըլլայ անդունցուցիչէն, այսինքն 10-ի վրայ 5-էն: Յայտնի է որ այս ձևով իրենց դասարաններուն մէջ յաջողք տարին եւս տառապելու ճակատադրին կ'ենթարկուին այնպիսի՝ աշատեւորներ, որոնք պիտի չկարենան նոյն այդ դասարանէն դուրս գոյ նոյնիսկ եթէ հինգ տարի մնան հոն... Երբ կարողութիւնը իրնէ կը պակսի տղուն, ժամանակը եւ բռնութիւնը ոչինչ կրնան փոխել իր կացութենէն:

Այս ձևով, աններելի յանցանքի մը կը մերժա՞նք անատակ աշակերտ մը իր դասարանը պահելու ուսուցիչներու որոշումը, որ երբեմն կ'առնուի այնքան դիւրութեամբ եւ թեթեւ որոտով: Սակայն արդեօք պէտք չէ՞ անդրադառնալ պէթ պահ մը՝ թէ տղուն մը կենանքէն տարի մը կամ աւելի կը կորցնե՞ր՝ զինք իր դասարանին մէջ պահելով:

Նգրականքնէ առաջ, ուշադրութեան պէտք է առնել նաեւ տարօրինակ պարտոյայ մը, որ Հետզհետէ մուտք կը դործէ զանազան վարժարաններէ ներս: Այդ՝ գասերը ըստ իրենց կարիւղաութեան, գնահատումի զանազան աստիճաններու վրայ դնելու դժբութիւնն է: Կան դասեր, որոնք ուսուցչական ժողովներու կողմէ կարեւոր կը նկատուին, ուրիշներ, որոնք միջակ կարեւորութիւն մը կը ներկայացնեն, եւ ուրիշներ որոնք նուազ կարեւոր են: Հետեւաբար, նոյն տրամաբանութեամբ, դաս մը 100-ի վրայ կը դնահարուի, մինչ ուրիշ մը 75-ի, եւ ուրիշ մը՝ 20-ի վրայ... Այս կամայական գնահատումը կը խանգարէ դասարանային աշխատանքը եւ պատճառ կ'ըլլայ որ անկարողապահութիւններ սկսին, որովհետեւ «կարեւոր» չնկատուող դասի մը ուսուցիչն ալ... «անկարեւոր» կը նկատուի աշակերտներուն կողմէ: Ինչպէ՞ս կարելի է երկու դասերու առնչութեամբ արժէքի ու կարեւորութեան հարց բարձրացնել. պարզ արտաբանութեամբ՝ կարեւոր չնկատուող նիւթ մը... պէտք չէ դասաւանդել: Սակայն, հոն թեան մէջ՝ չկայ նիւթ մը որ կարեւոր ու անհրաժեշտ ըլլայ: Հետեւաբար թուր դասերն ալ պէտք է ունենան հաւասար արժէք ու արժանանան նոյն գնահատանքին:

Ճիշդ է որ հայ դպրոցներուն մէջ շեշտը կը դրուի եւ պէ՛տք է դրուի հայերէն լեզուի բացառիկ կարեւորութեան վրայ: Սակայն

այդ շեշտը դնահատումի ձևերուն մէջ պէտք չէ՞ փնտռուի, այլ՝ դասաւանդութեան եղանակին եւ դասաւանդող ուսուցչի իմացալուծութեան մէջ: Այլապէս, դասաւանդողը թոյլ՝ նիւթերն ալ կարեւոր են ու անհրաժեշտ, եւ աշակերտը անոնց պէտք է մօտենայ նոյն ըրութեամբ եւ սորվելու նոյն քանակութեամբ: Տղաք կրնան մասնաւոր սէր ու հակում ունենալ մասնաւոր նիւթի մը հանդէպ, եւ փոխադարձաբար՝ ըրութեամբ չմօտենալ ուրիշներու: Ուսուցչին պարտականութիւնն է քաջաբերել աշակերտին մասնաւոր հակամիտքն ու ձիւրքերը, եւ միաժամանակ շեշտել կարեւորութիւնը տղուն հետաքրքրութեան դաշտէն դուրս գտնուող նիւթերուն: Ուսուցչին տառաքելութիւնն է աշակերտին ուժերն ու կամքը ուղղել դէպի դասերը, անոր սորվեցրնել՝ սորվելու արուեստը եւ հետեւի աշուր քայլերուն՝ երբ ան իր ուժերով կը յառաջանայ ուսման նոր դաշտերու ընդմէջէն, իւրաքանչիւր քայլափոխին վայելելով քաղցր հաճութիւն ու գոհունակութիւնը դիտելի մը նոր փորձառութեան:

Մինչդեռ, ներկայ պարագային, ուսուցիչներն են որ դպրոցական կեանքին ակսամայ խոչընդոտ կը ճանդիտանան՝ դասերու միջեւ իրենց դրած զանազանութեամբ եւ գնահատումի արժեքափոխումով:

Եզրակացնելու համար, պէտք է անգամ մը եւս շեշտել թէ՛ ճիշդի դրութիւնը այնպէս՝ ինչպէս կը դործադրուի մեր վարժարաններուն մէջ, միայն վնաս կրնայ բերել դպրոցական կեանքի ընկանտն ընթացքին ու խաթարել աշակերտներու նկարագրին զանազան երեւոյթներ: Մինչ, իրենց արուեստին խորապէս գիտակ ուսուցիչներու ձեռքին մէջ ճիշդի (եթէ անպայման պիտի դործածուի ան որպէս գնահատումի ձև) կրնայ դառնալ այն միջոցը, որուն շնորհիւ կարելի է լուսադրնա քաջաբերել տղոց բաժին ձիւրքերը եւ անոնց կարողութիւնները ուղղել դէպի շինարար եւ արդիւնաւոր ուսումնական աշխատանք:

Գ. ՀԱՅԵՐԷՆ ԼԵՋՈՒԻ ՌԻՍՈՒՑՈՒՄԸ

Ոչ ոք կրնայ ուրանալ թէ Հայերէն լեզուի ուսուցումը արտասահմանի մեր վարժա-

բաններն ենրա ողբալի նկատուելու Պշտի խեղճ վիճակի մը մէջ կը դառնուի: Պատասխանատուներ անշուշտ կարելի է միշտ գտնել՝ երբ յանցանք մը կամ թերի մը կայ մէկուն ուսին միւսին նկատելիք: Սակայն պատասխանատուներ դանկել աւելի՝ անհրաժեշտ է փնտռել ու ճանչնալ ա՛յն պատճառները, որոնք արդէն կ'ըլլան մեր վարժարաններու ամենէն կարեւոր, անհրաժեշտ ու կենսական նկատուող նպատակին՝ Հայերէն մայրենի լեզուի ընկալման ուսուցման:

Բոլորս ալ կ'ընդունենք, կը հաստատենք եւ կը յայտարարենք թէ Հայապահպանման ամենէն անհրաժեշտ պայմաններէն մին, դրեթէ միակը՝ մեր լեզուն է, Հայերէնը: Ո՛չ միայն Համոզուած ենք, այլ թերթերու էջերէն կամ բեմերէն, գիրքերով ու այլ ամէն կարգի միջոցներով դուրջ կը Հիւսնք այդ լեզուին, կը հռչակենք անոր գերեզկուծութիւնն ու բարձրարժէքը ըլլալը, եւ մանրամասնօրէն կ'անդրադառնանք անոր կատարելիք դերին:

Յետո՛յ:

Յետո՛յ ոչի՛նչ: Մեր դպրոցներէն ենրս չկայ դաստիարակ մը այնքան անտեսուած՝ որքան Հայերէնը: Արտասահմանի մեր կեանքը բազմաթիւ տարօրինակութիւններ ունի, սակայն այդ մէկը ամենէն աշխուժ է եւ անհասկնալի: Հայ վարժարանները պէտք էին ըլլալ Հայեցի դաստիարակութեան օճախներ. մինչ, անոնցմէ չըլանաւարտ սղաք, առնուազն տաս տարի Հայերէն ճարտար՝ բլլալով Հանդերձ՝ յաճախ չեն կրնար ուղղադրակաթօքն անսխալ նախաճախ մը շարագրել: Իսկ Հայերէն լեզուին հետ նման խղճայի մակարդակի վրայ կը դառնուին Հայագիտական միւս նիւթերը՝ գրաբարը, ազգային պատմութիւնը, մատենագրութիւնը եւ այլն:

Երբ մանրամասն քննութեան կ'ենթարկենք այս ցաւալի կարգութիւնը, կը տեսնենք որ նպատակի եւ միջոցներու միջեւ կայ անգոյն բաց մը, որ, դժբախտաբար, Հետըզհետէ աւելի կ'ընդլայնի՝ փոխանակ ամփոփուելու: Հայերէն լեզուի բոլոր ուսուցիչներն ալ Համակարծիք են իրարու: Անոնց նպատակը նոյնն է՝ Հայերէն ուսուցանել: Սակայն երբ այդ նպատակի իրագործման Համար տարուող աշխատանքներու կը ծա-

նօթանանք, յայտնի կ'ըլլայ որ անոնք շատ անբաւական եւ անլուհարացիչ են:

Նախ՝ դասագիրքերու հարցը: Ունինք մեծ թիւ մը հայերէն լեզուի դասագիրքերու, լման չորքեր յաճախ, բոլորն ալ արժէքներ ներկայացնող, եւ միաժամանակ՝ բոլորն ալ զանազան թերիներով վերաւոր: Զկայ մարմին մը, որ այս դասագիրքերու իւրաքանչիւրին լուսադոյնը առնելով՝ պատրաստէ լման ու ամբողջական շարք մը, զայն յանձնարարելով արտասահմանի մեր քոյր վարժարաններուն: Դասագիրքերու ներկայ դրութեան մէջ կը հանդիպենք ուղղադրական եւ քերականական տարբեր ձեւերու, նիւթերու ընտրութեան տարբեր եղանակի եւ նման այլ թերիներու, որոնք ուսուցչին Համար իրապէս դժուար կացութիւն մը կը ստեղծեն: Ինչպէ՞ս կատարել դասագիրքերու ընտրութիւնը: Ո՛չ ոք գիտէ կամ կրնայ թելադրութիւն մը ընել այս բաղդութեամբ: Ամէն բան ձգուած է անհասանկան դատողութեան եւ հաշակի...: Այս ձեւով է որ միեւնոյն վարժարանի մը մէջ կարելի է դառնել Հայերէն լեզուի մի քանի տեսակ դասագիրքեր, որոնք անշուշտ արդէն են ծրարուած եւ շարունակական աշխատանքի:

Երկրորդ՝ Համադորժակցութեան պահանջը: Հայերէն լեզուի ուսուցչներուն միջեւ: Զկայ կապ մը երկու դասարաններու մէջ ուսուցումը դասերուն միջեւ: Ա. դասարանին ուսուցիչը յաճախ չի գիտեր թէ Բ. դասարանի իր պաշտօնակիցը ի՞նչ կ'ուսուցանէ, ուրկէ՞ սկսած է եւ որքա՞ն կը ծրարէ յառաջացնել աշակերտները մինչեւ տարեկեր: Մրադրուած աշխատանքի եւ համադորժակցութեան այս պակասը մեծապէս կը փնասէ Հայերէնի, ինչպէս նաեւ հայագիտական այլ նիւթերու ուսուցման:

ԱՐԱՅ ԳԱՆԱՅԻՆ

(Երաբանիկի՝ 4)

Ս. ՅԱՎՈՒԻ ՆԵՐՍԷՆ

Ե Կ Ե Ղ Ե Ռ Ա Կ Ա Ն Թ — Բ Ե Մ Ա Կ Ա Ն Թ

● Կիր. 4 Յուլիս.— Բարեկենդան Ս. Լուսաւորիքի պահագ: Ս. Գատարադր ժառուցուեցաւ ի Ս. Թարու-թիւն, Ս. Լուսաւորիք եկեղեցիին մէջ, Ժա-մարարն էր Արծ. Տ. Կարապետ ԲՆՆՅ. Անդրէասեան:

● Ուր. 9 Յուլիս.— Նախատեսակին ի Ս. Եակոբ նախագահեց Գերշ. Տ. Նորայր Եպո.:

● Եր. 10 Յուլիս.— Գիւտ Նշխարաց Ս. Զորն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորիքին: Ս. Գատարադր ժառուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Միակարայ ժառարան մէջ, ուր ըստ տաճարութեան Թաղուած է Ս. Լուսաւորիք ժառուեցը: Ժամարարն էր Զոգշ. Տ. Վաչէ Արք. Իգնատիոսեան:

● Կիր. 11 Յուլիս.— Ս. Գատարադր ժառուց-ւեցաւ ի Ս. Եարութիւն, Ս. Լուսաւորիք եկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր Զոգշ. Տ. Վաղարշ Արք. Խաչա-տուրեան:

● Գշ. 14 Յուլիս.— Թարգմանչաց նախատեսակը հանդիսանալովս պաշտուեցաւ ի Ս. Եակոբ, նախա-գահութեամբ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպո.:

● Եր. 15 Յուլիս.— Ս. Թարգմանչաց վարդապետացն մերոց Սահակայ եւ Մեսրոպայ (Տճմ ազգային): Ըստ սովորութեան, Մայր Տաճարի Աւագ Սկզանին վրայ պատարագեց եւ քարոզեց Ս. Թարգ-մանչաց երկը. Վարժարանի Տեսուչ՝ Զոգշ. Տ. Կրէրեղ Վրդ. Գարեկեան, բնարան ունենալով ՎՄԻ հրկնշիբ, հօտ փառքիկ, զի հանգեաւ հայր ձեր տալ ձեզ զաբաշտութիւն (Ղուկ. ԺԲ, 32). առ ըստ թէ Թարգմանի վարդապետները Ս. Զոգիով ներշնչալ ժառղեք էին, որոնք կըրան փրկել իրենց Ժողովուրդը կըրճանան եւ ձուլման վտանդէն: Ս. Գատարադէն ետք կատարուեցաւ Նոգենտիգանան պաշտոն՝ Հայ ժողով պատուաւոր ժակներուս հոգիներուն համար, նախագահութեամբ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրի-րիկ Արքեպո.:

● Եր. 17 Յուլիս.— Նախագահակին ի Ս. Եակոբ նախագահեց Գերշ. Տ. Սուրեն Արքեպո.:

● Կիր. 18 Յուլիս.— Գիւտ Տփոյ Ս. Աստուա-ծածմին: Ս. Գատարադր ժառուցուեցաւ Գեթսեմանիքի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գե-րեզմանին վրայ: Ժամարարն էր Զոգշ. Տ. Կիրեղ Վրդ. Գարեկեան: Երթուղարժի Քափօրներուն նախագահեց Գերշ. Տ. Սուրեն Արքեպո.:

● Ուր. 23 Յուլիս.— Նախատեսակին ի Ս. Եակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպո.:

● Եր. 24 Յուլիս.— Ս. երկուստամ քառակնոցն Գրիգորի եւ Պողոսի երեսփոխանորդը առաջնայն: Ս. Գատարադր ժառուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Գողոս վերնամարան մէջ: Ժամարարն էր Զոգշ. Տ. Արշակ Արք. Խաչատուրեան:

● Կիր. 25 Յուլիս.— Բարեկենդան վարդավառի պահագ: Ս. Գատարադր ժառուցուեցաւ ի Ս. Եարութիւն, Ս. Լուսաւորիք եկեղեցիին մէջ, Ժամարարն էր Զոգշ. Տ. Վահան Արք. Թափաշեան:

● Ուր. 30 Յուլիս.— Նախատեսակը պաշտուե-ցաւ Մայր Տաճարին կից՝ Ս. Էջմիածին ժառարան մէջ: Հանդիսագան էր Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպո. Ե Ապո կատարուեցաւ Սարգիսաղապան կոյճման արա-րողութեան, հանդիսագահութեամբ Ամեն. Գատ-րիարք Ս. Զոր:

● Եր. 31 Յուլիս.— Յիշատակ Տաղանակին: Ս. Գատարադր ժառուցուեցաւ Մայր Տաճարին կից՝ Ս. Էջմիածին ժառարան մէջ: Ժամարարն էր Զոգշ. Տ. Գեորգ Վրդ. Նազարեան: Ամեն. Գատրիարք Ս. Հայրը փառարեց Սարգիսաղապան ձեռնադրութիւն:

— Այլակերպութեան մեծանշանդէս նախատեսակը պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին մէջ, նախագահու-թեամբ Ամեն. Գատրիարք Ս. Զոր: Ժամակերպութեան ընթացքին, Ամեն. Գատրիարք Ս. Հայրը ուրաք կըրիւ արտօնութիւն տուաւ Ժառ. Վարժարանի ժո-ռածեայ ընթացքը բոլորած Տրց. Գողոս Կերակո-նանի, Թորոս Մկրտիչեանի, Եարութիւն Միսեանի եւ Մանուշ Մարթագէլեանի: Ապա կատարուեցաւ Տեսանելիքոր Գահակայութեան (որ ըստ տաճարու-թեան Այլակերպութեան տօնին թարգմադրէ է Աթոռ) հանդիսութիւն, որով ի՞նչ թաղանթալեան կոյճման արարողութիւն:

— Իրկնովութիւն, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուե-ցան զեկեղեցիին եւ Հակոբի կարգեր: Հանդիսագան էր Գերշ. Տ. Նորայր Եպո.:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆԹ

● Կիր. 4 Յուլիս.— Կէսօրէ ետք Ժամի Եւնի, Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց Անկախութեան 180-րդ տարեդարձին առիթով, Ամերիկեան Ընդհ. Հիւպատոսարանի մէջ տրուած ընդունելութեան ներս կայ գտնուեցաւ Ամեն. Գատրիարք Ս. Հայրը: Ընկե-րակցութեամբ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպո. եւ Տիր Կարպաշ Հինդլեանի:

● Գշ. 13 Յուլիս.— Կէսօրէ ետք, վաղուան ծրա-րանական Յեղափոխութեան 170-րդ տարեդարձին առ-թիւով, ծրարական Ընդհ. Հիւպատոսի կողմէ Ամ-պատաստօր պաղտոյի մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Ամեն. Գատրիարք Ս. Հայրը:

ընկերակցութեամբ Լուսարարական Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. և Տիար Կարպիս Հինգլեանի:

● Գիր. 18 Յուլիս.— Երեկոյեան Ժամը 6-ին, Սպանիոյ ազգային տօնին առիթով, Սպանական Ընդհ. Հիւպատոսարանի մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Լուսարարական Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս., ընկերակցութեամբ Աւագ-Քարզման Հոգւ. Տ. Գէորգ Վրդ. Նազարեանի և Տիար Կարպիս Հինգլեանի:

● Դշ. 21 Յուլիս.— Երեկոյեան Ժամը 6-ին,

Պենթեկոստի Անկախութեան 128-րդ տարեդարձին առիթով, Պենթեկոստի Ընդհ. Հիւպատոսարանի մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Լուսարարական Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս., ընկերակցութեամբ Տիար Կարպիս Հինգլեանի:

● Ուր. 30 Յուլիս.— Պենթեկոստի Ընդհ. Հիւպատոս Գրն. Մարտէշ Տիարէ, քաղաքէն պաշտօնով մեկնելուն առիթով, Հրաժեշտի այցելութեան եկաւ Ամեն. Պատրիարք Ս. Լօր:

Հ Ա Ն Գ Ի Ս Տ Տ Ի Ր Ա Մ Մ Ա Յ Ի Ա Ր Ո Ւ Ս Ե Ա Կ Պ Ա Տ Ո Ւ Է Ր Ե Ա Ն Ի

(1907 — 1965)

Կարն հիւանդութենէ մը ետք, Հալէպի իր բնակարանին մէջ 1965-ին մահկանացուն կնքեց Տիրամայր Արուսեակ Պատուէրեան, մայրը՝ Միաբաւութեան երիտասարդ անդամներէն Հոգւ. Տ. Կոմիտաս Արքեպս. Պատուէրեանի:

Համգուցեալը բնիկ Այնթապցի, ծնած էր 1907-ին և տարագրութեան ու ջարդի տարապիներէն մագապուած ագտառած՝ իր ծնողքին և ընտանիքին հետ հագիւ կրցած էր ապաստան գտնել Հալէպ, ուր եւ ամուսնացած էր 1922-ին: Ան կազմած էր երջանիկ բոյն մը՝ եկեղեցատիրութեան եւ ազգային ոգիի մթնոլորտով աւելի: Եւ անկախ մայր մըն էր, լուսնոյն անհատի և իր զաւակներուն բարօրութեամբը միշտ մտածող:

1942-ին ամծամանակ կերպով կը կորսնցնէ իր ամուսինը, իսկ 1963-ին տխուր արկածի մը գոհ կ'ըլլայ իր երիտասարդ դուստրը:

Յաջորդակամ այս ցաւալի կորուստները զինք կը ցնցեն ֆիզիքապէս և պատճառ կ'ըլլան որ բազմիցս հիւանդանայ, միշտ մնալով սակայն հոգեպէս արի և իր հաւատքին մէջ հաստատ, սոսկ գլխաւորը և մայրը:

Երկնային համգիստ իր հոգիին եւ Աստուծոյ մխիթարութիւնը՝ իր պարագաներուն:

Հ Ա Ն Գ Ի Ս Տ
Օ Ր Դ. Ա Ղ Ա Ի Ն Ի Հ Ա Ճ Ե Ա Ն Ի
(1914 — 1965)

Նրաւազէլի հայ գաղութը դժբախտութիւնն ունեցաւ 13 Օգոստոսի Ուրբաթ երեկոյեան կորսնցնելու՝ իր բազմալատասակ մանկավարժներէն մին՝ յանձինս Օրդ. Աղաւնի Հանեանի:

Յուզարկաւորութիւնը կատարուեցաւ յաջորդ յետմիջօրէին, Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան եւ խումբ բազմութեան մը մերկայութեամբ: Դամբանական խօսեցաւ Լուսարարապետ Գեորգ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. Ասլանեան, որ լայն գիծերով վեր հանեց հանգուցեալին արժանիքներն ու վաստակը:

Մնած 1914-ին Աֆիւն Գարահիսարի մէջ, Զինադադարի տարիներէն ետք 1924-ին կը հաստատուի Նրաւազէլ: 1933-ին պաշտօնի կը կոչուի Ս. Թարգմանչաց Վարժարանին մէջ: Աւելի ուշ, երկու տարուան համար ուսուցչական պաշտօնով կը զրկուի Հայփա:

Օրդ. Հանեան իր համեստ ու ազնիւ մկարագրով, մանուկներու հոգեբանութեան թափանցելու եւ անոնց հետ որպէս մայր վարուելու ներծին կաբողութեամբ, իր տւելի քան երեսուն տարիներու պաշտօնավարութեան ընթացքին յարատեւ վայելեց սէրն ու յարգանքը բոլոր աշակերտներուն:

Նրկնային խաղաղութիւն իր ազնիւ հոգիին եւ Աստուծոյ մխիթարութիւնը հանգուցեալի պարագաներուն:

Հ Ա Ն Գ Ի Ս Տ
Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն Գ Ա Ս Ա Պ Ե Ա Ն Ի
(1907 — 1965)

Ս. Յակոբեանց Միաբանութիւնն ու պաշտօնէութիւնը ցատկ լսեցին Ս. Աթոռի երկարամեայ պաշտօնեայ Սիրական Գասապեանի մահը, որ տեղի ունեցած էր 3 Օգոստոս 1965, առաւօտեան ժամը 7.30-ին, Պէշքաւթի մէջ. երկարատեւ հիւանդութենէ մը ետք:

Ան տւելի քան երեսուն տարիներ, առանց ընդմիջման եւ մեծ նուիրումով ծառայած էր Ս. Յակոբեանց Մայրավանքին՝ որպէս Պատրիարքական ինքնաշարժի շարժավար, Նրբնկ. Թորգոմ, Մեսրոպ եւ Կիրեղ հոգեւոյս Պատրիարքներու սենեկապան եւ Վանքի ելեկտրական գործերու պատասխանատու:

Մնած 1907-ին՝ Զէշքում, տարագրութեան կը կորսնցնէ իր հայրը, եւ մօրը կոզմէ կը դրուի Մարաշի որբանոցը: 1924-ին կ'անցնի Նրաւազէլ եւ 1932-ին կ'ընդունուի որպէս շարժավար Պատրիարքի:

Սիրական Գասապեան իր մահէն մինչեւ քանի մը ամիս առաջ տակաւին իր պաշտօնին վրայ էր, միշտ պատրաստակամ, միշտ գործունեայ եւ միշտ սիրալիր բոլորին հանդէպ:

Իր մահով Ս. Յակոբեանց Մայրավանքը կը կորսնցնէ անձնագոհ, հաստարիւմ եւ համեստ պաշտօնեայ մը, որ իր անշահախմդիք ծառայութիւններով, քէն աշխարհական՝ բոլորիս համար կը մկատուէր մէկ անդամը Ս. Աթոռի Միաբանութեան:

Նրկնային հանգիստ իր ազնիւ հոգիին եւ Աստուծոյ մխիթարութիւնը իր այրի տիկնոջ, գաւակներուն եւ պարագաներուն:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՐԱԳՐԱԿԱՆ

Երուսաղեմի Ալեքս Մանուկեան Դպրեվանդ

Ա. Գ.

էջ

257

Ս. ԳՐԱԿԱՆ

Ստարականը

Ե.

261

Մեռեալ Մովսէս Շաւրշ Գտնուող Ձեռագիրները

Եւ Նոթ Կտակարանի Գիրքերը

Ներսիս ՎՐԳ. ԲԱԳՈՒՃԵԱՆ

265

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

Վերափոխում Ս. Առաքելական

ՋԱԼԵՆ Ծ. ՎՐԳ. ԶԻՆՁԻՆԵԱՆ

271

ԲԱՆԱՍՏԵՂԵԱԿԱՆ

Սոյաք Նովային

ՄԱՌԻ ԱԹՄԱՃԵԱՆ

274

Մ. ԲԱՆՈՒԿԵԱՆ

275

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Նիլոսոսիփոյ Հայերէն Ձեռագիրները

ՋԱԼԵՆ ՎՐԳ. ԱՐՁՈՒՄԱՆԵԱՆ

276

Համառոտ Ցուցակ Փերիա Գաւառի Գրչագրերի

Լ. Գ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

280

Հայ Երասմուս Վալդապետներ

ՋՈՀՐԱԳ ՍՐԿ. ՇԱՄԼԵԱՆ

281

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Հայ Երուսաղեմ Դպրեալ Մէջէն

ՎԱՀՐԱՄ ԿԵՕԲՃԵԱՆ

288

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ

Հայ Գաղթը Եւ Արդի Մանկավարժութիւնը

ԱՐԱՅ ԳԱԼԱՅԵԱՆ

292

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

Եկեղեցական-Բեմական

296

Պաշտօնական

296

ՏԵՐՈՒՆԻ

Հանգիստ Տիրամայր Արուեսեյ Պատուէրներ

297

Հանգիստ Օրդ. Ազաւնի Հանձնաժողով

298

Հանգիստ Սիրական Գասապետներ

298

Յանկ Խմբագրութեան Եւ Գ. Կիւլեմկեան Մատեն-

299

Նաղաղանքի Նուիրութիւն Գիրքերու

299

Բովանդակութիւն

300

«ՍԻՈՆ»-ի վերաբերեալ ամէն թղթակցութիւն և առաջարկ կատարել հետեւեալ հասցէին.—

MR. ARA KALAYDJIAN, REDACTION OF «SION»,

P. O. BOX 4001. JERUSALEM - JORDAN.

«ՍԻՈՆ»-ի տարեկան բաժնեգինն է Ամերիկայի համար՝ 5 Զոլար

բոլար ալ՝ Երկիրներու համար՝ 1 Սթերլինգ

تصمرا - بطريكية الأرمن الأرثوذكس العيسر والمحرر المزيل - صاحب النياقة رئيس الإغاثة هايكازون إبراهيميان
اغسطس ١٩٦٥
تطبع في مطبعة دير الأرمن - القسي
العند ٨

PROP. — HIS BEATITUDE THE ARMENIAN PATRIARCH OF JERUSALEM. ED. — ARCH. HAIGAZOUN ABRAHAMIAN

NO. 8

PRINTED BY THE ARMENIAN CONVENT PRINTING PRESS, JERUSALEM.

AUGUST 1965